



## Højmessen set fra kirkebænken

### En sammenlignende undersøgelse af gudstjenestedeltagernes oplevelse af højmesse med dåb i fire kirker med forskellig liturgisk profil og praksis i Frederiksberg Provsti

Enggaard, Nete Helene

*Publication date:*  
2015

*Document version*  
Også kaldet Forlagets PDF

*Document license:*  
[CC BY-NC-ND](#)

*Citation for published version (APA):*  
Enggaard, N. H. (2015). *Højmessen set fra kirkebænken: En sammenlignende undersøgelse af gudstjenestedeltagernes oplevelse af højmesse med dåb i fire kirker med forskellig liturgisk profil og praksis i Frederiksberg Provsti.*



## **HØJMESSEN SET FRA KIRKEBÆNKEN**

**EN SAMMENLIGNENDE UNDERSØGELSE AF GUDSTJENESTEDELTAGERNES  
OPLEVELSE AF HØJMESSE MED DÅB I FIRE KIRKER MED FORSKELLIG  
LITURGISK PROFIL OG PRAKSIS I FREDERIKSBERG PROVSTI**

Af Nete Helene Enggaard



## HØJMESSEN PÅ FREDERIKSBERG

### Forord

Denne undersøgelse af højmessen, som den opleves fra kirkebænken i fire kirker på Frederiksberg, dokumenterer, som empiriske undersøgelser næsten altid gør det, på én gang en række selvfølgeligheder, som man burde kunne sige sig selv (selv om man måske ikke lige havde gjort det forud) og nogle gedigne wake up calls, som der er grund til at tænke grundigt over.

Den mest grundlæggende indsigt, der fremstår endog meget tydeligt i undersøgelsen, er, at kirkegængere af enhver slags selv medbringer halvdelen til deres gudstjenesteoplevelse, når de kommer ind af kirkedøren. Det ved vi jo egentlig godt fra allehånde kommunikationsteorier og fra hermeneutikken: Man kan kun fatte og forstå ud fra det, man på forhånd har forstået. Tilegnelse af ny forståelse og indsigt sker i bedste fald som en fusion mellem det, man forud havde indset og forstået, og det nye, der møder én i fx en højmesse.

Forventer man, som mange lejlighedsvis dåbsgæster gør det, at gudstjenesten skal være kedelig, så er det mest sandsynlige resultat, at den opleves som kedelig. Forventer man at komme til en offentlig performance, fx en koncert eller et stand up show, så bliver man nok også skuffet, for det er ikke lige det, man møder i højmessen. Der er med andre ord et stort ugjort arbejde med at få afstemt dåbsgæsternes forventninger til højmessen, hvis man gerne vil have en kommunikation, der løfter sig ud over goddag-mand-økseskaft.

Til gengæld er de øvrige lejlighedsvis samt faste gudstjenestedeltagere overvejende positive og fint forventningsafstemte i forhold til den gudstjeneste, de går til i de fire forskellige kirker på Frederiksberg. Samlet set synes resultatet at være det, som vi kender fra to spørgeskemaundersøgelser, der er gennemført i henholdsvis Helligåndskirken i Århus og Silkeborg Kirke: Folk, der går rimeligt meget i kirke, gør det (selvfølgelig!), fordi de kan lide det og får noget ud af det! Man kan individuelt lægge vægten lidt forskelligt, når man vurderer fx rummet, musikken, liturgien, salmesangen, prædikenen, nadveren og samværet med andre. Det samlede resultat var i de jyske undersøgelser, at alle elementer værdsættes lige højt, idet salmesangen, som jo også samlet fylder mest i gudstjenesten, sættes lidt højere end de andre dele. Sådan er det øjensynligt også på Frederiksberg. Myten om, at gudstjenester er håbløse, er falsk. Der er masser af håb i dem.

Undersøgelsens positive budskab er, at der er gode muligheder for det, hvis man vil bevare og udvikle højmessen som en fast begivenhed, som en pæn skare slutter op om med glæde og personligt udbytte. Men det kommer ikke af sig selv. Den vigtigste faktor er givetvis den enkelte kirkegængers tålmodighed og indøvelse. Kommer man ikke med en vis bagage, når man kommer ind af kirkedøren, er det svært at komme ind i gudstjenesten. Tidlig øvelse i kirkegang, fx for konfirmander og andre børn og unge – men også gerne for dåbsgæster og andre deltagere i kirkelige handlinger! – kan også have stor betydning for den fremtidige deltagelse i gudstjenesten.

Et andet resultat, der falder i øjnene er, at de mange gode kræfter, der investeres i liturgisk tilpasning, herunder med nye bønner og salmer, ikke er helt så afgørende for kirkegængerne, som de må formodes at være for fx præsterne. En velkendt tendens er, at jo mere øvet kirkegænger man er, jo mere har man kapacitet til at glæde sig over fornyelser! Er man "kun" lejlighedsvis kirkegænger, klamrer man sig lidt mere til genkendelsens glæde. Det betyder ikke, at gudstjenestefornyelse er uden betydning. Enhver gudstjeneste fremstår som en helhed med sin særlige stemthed og sprogtone, hvor ikke alle slags mennesker lige let stiller ind på enhver slags.

Hvad især dåbsgæsterne nok engang bekræfter i denne undersøgelse, er imidlertid, at gudstjenesten har meget få muligheder for at blive en "kirkens kerneydelse" for det store flertal af folkekirkens medlemmer. De lever i en helt anden verden end højmessens – og har måske heller ikke det gen, der skal til? Det betyder ikke, at man ikke fortsat kan og skal satse på gudstjenesten som rygrad og livskilde i kirkens virksomhed. Men det betyder, at gudstjenesten aldrig bliver – ligesom den næppe nogensinde har været – for alle. Og hvad gør folkekirken så ved det i en situation, hvor skolen ikke længere leverer den grundlæggende indføring i kristendom?

Nete Helene Enggaard har udført et omfattende arbejde, som går langt ud over de beskedne rammer, hun har haft til rådighed for undersøgelsen. Afgørende er det, at undersøgelsen er samvittighedsfuldt og dygtigt gennemført. Den svarer med en meget høj grad af gyldighed på, hvordan højmassen opleves fra kirkebænken i fire udvalgte kirker på Frederiksberg. Derfor er denne rapport en meget vigtig tekst om – og til – højmassen på Frederiksberg. Og sandsynligvis – med få og små – tilpasninger om og til højmesserne i den ganske folkekirke.

Der er noget at lære her for menighedsråd og præster. Men også for de ganske mange kirkegængere, som gerne tænker med omkring højmessens sprog, stemthed og former. Der skal både gudstjenestedeltagere og kirkeligt ansatte til en gudstjeneste. Derfor er det vigtigt, at parterne lytter til hinanden, når de arbejder med at gennemføre og udvikle den fælles gudstjeneste.

Hans Raun Iversen

Leder af Center for Kirkeforskning

1. august 2015

## Indholdsfortegnelse

<b>HØJMESSEN SET FRA KIRKEBÆNKEN</b> .....	3
Introduktion: Medlemmernes forventning til og oplevelse af højmessen .....	3
<b>DE FIRE KIRKER – UNDERSØGELSENS FELT</b> .....	4
<b>UNDERSØGELSENS METODE OG FORLØB</b> .....	5
Teori og metode .....	5
Det konkrete forløb: Deltagerobservationer, spørgeskema og samtaler .....	6
<b>DÅBSGÆSTERNE</b> .....	8
Deltagelse i gudstjenesterne – observationer og erfaringer .....	8
Det 'lejlighedsvis' møde med kirken .....	9
<b>PRÆDIKEN OG BIBELTEKST</b> .....	9
Den kritiske modne dåbsgæst – kirken som bannerfører og samfundskritiker .....	9
Hvis fællesskab er fællesskabet? .....	11
Den åndeligt orienterede dåbsgæst – oplevelsesfællesskab.....	12
<b>MUSIK OG SALMER</b> .....	13
Fra teaterkoncert til intim og nærværende stemning .....	13
<b>ØVRIGE LITURGISKE LED: TRADITION/FORNYELSE</b> .....	14
De mest synlige forandringer – individuelle tilbud .....	14
Forskelle kirkerne imellem? .....	15
<b>DEN LEJLIGHEDSVISE KIRKEGÆNGER</b> .....	17
<b>PRÆDIKEN OG BIBELTEKST</b> .....	18
Den ældre og den yngre kirkegænger: Prædiken som del af helheden eller gudstjenestens centrum? .....	18
<b>NADVEREN</b> .....	21
<b>MUSIK OG SALMER</b> .....	22
<b>KOLLEKTER OG BØNNER SAMT MINDRE LITURGISKE ÆNDRINGER</b> .....	22
<b>TRADITION – FORNYELSE</b> .....	24
<b>DE FASTE KIRKEGÆNGERE</b> .....	25
Mere end højmessefællesskab – kirken som tros- og socialt fællesskab.....	25
<b>PRÆDIKEN OG BIBELTEKST</b> .....	26
<b>MUSIK OG SALMER</b> .....	27

<b>KOLLEKTER OG BØNNER .....</b>	<b>29</b>
<b>NADVER – VELSIGNELSE OG DÅB .....</b>	<b>29</b>
Tradition for traditionens skyld eller bevidst valg af praksis? .....	29
<b>FORSKELLE MELLEM KIRKERNE .....</b>	<b>32</b>
<b>OPSAMLING OG KONKLUSION: DELTAGELSE I HØJMESSEN – AFTRADITIONALISERING OG INDIVIDUALISERING .....</b>	<b>34</b>
<b>Dåbsgæsterne.....</b>	<b>34</b>
<i>Ekskurs: Dåbsgæsterne – ‘jeg tror på min egen måde’ .....</i>	<i>35</i>
<b>De lejlighedsvis kirkegængere.....</b>	<b>35</b>
<i>Ekskurs: Den yngre lejlighedsvis kirkegænger – en spirituel mellemgruppe?.....</i>	<i>36</i>
<b>De faste kirkegængere.....</b>	<b>37</b>
<b>KONKLUSION: TRADITIONELLE OG NYE PRAKSISSER.....</b>	<b>38</b>
TENDENSER OG MØNSTRE I FORHOLD TIL ALDER OG FORTROLIGHEDSGRAD MED KIRKEN ...	38
Kirken som tradition og fællesskab: Fælles/individuel – fortrolig/fremmed .....	38
Traditionel praksis og aftraditionalisering: Sprog og krop .....	39
TENDENSER OG MØNSTRE PÅ TVÆRS AF ALDER OG FORTROLIGHEDSGRAD MED KIRKEN .....	39
Det kritisk reflekterede valg af ‘traditionelt’ fællesskab: Individualisering .....	39
 <b>BILAG I-IV</b>	

## HØJMESSEN SET FRA KIRKEBÆNKEN

### Introduktion: Medlemmernes forventning til og oplevelse af højmessen

"Højmassen set fra kirkebænken" er en sammenlignende undersøgelse af højmesse med dåb i fire kirker med forskellig liturgisk profil og praksis i Frederiksberg Provsti. Undersøgelsen blev gennemført over en tre måneders periode og har haft til formål at belyse, hvordan gudstjenestedeltagere blandt de faste og de lejlighedsvis kirkegængere, herunder dåbsgæsterne, oplever udvalgte højmesser i provstiet.

Der har igennem en årrække ikke bare i sognene i Frederiksberg Provsti men også i det bredere kirkelige landskab været tiltag i gang, der har ønsket at forme søndagens højmesse, så den både bevarer traditionen, men også er i takt med tiden. Man har dog endnu ikke på en struktureret måde spurgt gudstjenestedeltagerne til *deres* forventning til og ikke mindst oplevelse af henholdsvis nyere og mere traditionelle højmesseliturgier.

Derfor besluttede man i Frederiksberg Provsti at anmode cand. theol, ph.d. Nete Helene Enggaard fra Center for Kirkeforskning, Københavns Universitet, om at gennemføre en kvalitativ undersøgelse, der igennem samtaler og interviews med dåbsgæster, lejlighedsvis og faste kirkegængere lader gudstjenestedeltagerne komme til orde. Provstiundersøgelsen er således den første empiriske undersøgelse, der giver viden om og dokumentation for, hvordan gudstjenestedeltagerne, både de faste kirkegængere og det brede flertal, som vi fortrinsvist møder ved kirkelige handlinger som dåben, egentlig oplever højmessens liturgi.

Med afsæt i 12 højmesser og på baggrund af samtaler med 27 gudstjenestedeltagere i Frederiksberg Provsti foreligger nu i analyseret og systematiseret form et nuanceret og flerfacetteret kvalitativt materiale til belysning af gudstjenestedeltagernes forventning til og oplevelse af søndagens højmesse.

Med undersøgelsen har vi ønsket at bidrage til at viden om og erfaringer fra praksis bliver anvendelige og tilgængelige i provstiets kirker, så de kan inspirere det fortsatte arbejde med højmessens liturgi. Undersøgelsen vil derudover have relevans for den folkekirkelige samtale og debat om fornyelse af højmassen på landsplan.

Det vil i den forbindelse være tilrådeligt med flere og eventuelt større kvalitative medlemsundersøgelser på både provsti- og stiftsniveau, der kan medvirke til at sikre, at det fremtidige gudstjenesteliv tilgodeser både den faste og den lejlighedsvis kirkegængers behov og ønsker.

Til de mange præster, øvrige ansatte og frivillige ved de i undersøgelsen involverede kirker: Tak for Jeres engagement og lysten til at deltage, ikke mindst for den store velvilje, hvormed undertegnede, der har gennemført undersøgelsens praktiske del, blev modtaget i de enkelte kirker.

Nete Helene Enggaard  
Center for Kirkeforskning  
Juli 2015



## DE FIRE KIRKER – UNDERSØGELSENS FELT

De fire kirker i Frederiksberg Provsti, der har udgjort rammen om det undersøgende arbejde, er Mariendal Kirke, Lindevang Kirke, Sankt Thomas Kirke og Flintholm Kirke. Kirkerne er udvalgt p.g.a. forskelle i liturgisk profil og praksis. Nedenfor introduceres i kort form kirkernes liturgiske særkender. Det er i forhold til undersøgelsen ikke den enkelte kirke, der er væsentlig, men derimod de liturgiske forskelle kirkerne imellem, sådan som de viser sig i gudstjenestedeltagernes oplevelse af højmessens.

Mariendal Kirke spænder teologisk fra klassisk tidehverv til grundtvigianisme. Kirken sætter prædiken og forkyndelse højt, man benytter én læsning i formessen, oftest epistlen, og evangelium læses fra prædikestol. I nadveren bruges det kristologisk-soteriologisk orienterede nadverritual B, "Opløft Jeres hjerter", med afsyngelse af et vers af "O du Guds lam" samt den traditionelle oblatform. Man benytter både de klassiske Veit Dietrich og Missale kollektter, samt kollektter fra bl.a. Tillæg til Alterbogen 1993. Klassiske salmer benyttes i samspil med nyere salmer, ligesom man benytter orgel og kor fra pulpitur. Dåben placeres tidligt i gudstjenesten før første læsning. Ind- og udgangsbøn er bortfaldet, og meddelelser lægges til slut i gudstjenesten. Kirken tilstræber en traditionel og stram liturgi, der også i søndagens højmessefejringer evner at udtrykke en bred folkekirkelig rummelighed.

Lindevang Kirke har en grundtvigsk-skabelsesteologisk profil og blev i 2012 officielt liturgisk forsøgssogn, kirken har dog en lang tradition for at arbejde liturgisk. Man bruger nye ind- og udgangsbønner, nye kollektter fra 2012, et nyt nadverritual (inspireret af det lutherske A-ritual "Kære Kristi venner") og en ny komposition som nadververs, "Du som skabte hjerte mit". Kirken benytter kollektiv tilsigelse i nadveren samt lejlighedsvist brød i stedet for oblater. Man har igennem et år brugt en kontinuerlig læsning af Markusevangeliet. Både ældre og nyere salmer (lejlighedsvist egne kompositioner) bruges og kirken har ofte et musikalsk indslag fra koret fx fra gulv akkompagneret af flygel. Der er to læsninger i formessen, man bruger enkelte regibemærkninger og flere læse læsere i højmessens. Arbejdet med liturgien er motiveret af et ønske om at forme højmessens som en fælles handling mellem præst og menighed inspireret af tanken om det almene præstedømme.

Sankt Thomas Kirke arbejder bl.a. med fortælling som genre, men er også inspireret af nyere æstetisk og dramaturgisk teori. Kirken benytter to læsninger i formessen, evangeliet læses lejlighedsvist fra alter og man bruger enkelte regibemærkninger. Musikalsk bruges en blanding af ældre og nyere salmer oftest kombineret med kor og orgel fra pulpitur. Man bruger bl.a. kollektter fra Tillæg til Alterbogen 1993, men også nyere ind- og udgangsbønner. I nadveren benyttes det kosmologisk skabelsesteologisk orienterede ritual C "I kor med alle engle" med afsyngelse af tre vers af "O du Guds lam" samt den traditionelle oblatform. Liturgisk tilstræber man både sprogligt og kropsligt at markere søndagens gudstjeneste som en faktisk indtræffende virkelighed mellem præst og menighed.

Flintholm Kirke har igennem flere år arbejdet med fornyelse af højmessens liturgi for at medinddrage menigheden i fx korsvar og øvrige faste liturgiske led. Kirken er inspireret af nyere performativitets- og æstetisk teori: Man benytter ofte velkomst, mange regibemærkninger og bærer messehagel, undtagen fra prædikestolen. Der er to læsninger i formessen og præsten er oftest vendt mod menighed under læsninger og bønner. Kirken benytter mange nye salmer og bruger også nyere kollektter fra bl.a. 2012. Det er fast praksis at bruge kor/flygel fra gulv i samspil med kor/orgel fra pulpitur. Også her bruges nadverritual C ofte med en nyere nadversalme, man bruger konsekvent brød i nadveren. Ind- og udgangsbøn er faldet bort, og meddelelser lægges ved gudstjenestens afslutning. Kirken tilstræber sprogligt og kropsligt at skabe oplevelsen af et fælles nærvær i gudstjenestefejringen ud fra bl.a. en trinitarisk gudstjenesteteologi.

## UNDERSØGELSENS METODE OG FORLØB

### Teori og metode

Undersøgelsen baserer sig teoretisk og metodisk på nyere forskningsvinkler og teoridannelser indenfor den praktiske teologi, herunder den efterhånden udbredte brug af 'grounded theory' i kvalitativ forskning. Den anvendte metodes styrke består i, at den *semistrukturerede* samtale åbner rum for en gensidig interaktion, hvor samtalepartnerne på lige fod er med til at skabe og producere viden. Den genererede empiri betragtes derfor ikke som et objektiveret datasæt, der skal afkodes ud fra et på forhånd givet teorisæt; empiriens kodning opstår ud af de mønstre og tendenser, der fremstår af det indhentede materiale.

Undersøgelsens empiri er genereret igennem deltagerobservationer, spørgeskema og kvalitative interviews, hvoraf de kvalitative interviews blev bærende for materialets kodning (se BILAG IV med den oprindelige projektbeskrivelse, herunder teori og metode).

Undersøgelsen har benyttet sig af *vejledende* og *foreløbige* analysetemaer, der fortløbende er korrigeret i samspil med empirien: Tre foreløbige analytiske temaer blev med inspiration fra relevant teoridannelse og eksisterende kirkesociologiske og antropologiske undersøgelser indledningsvist formuleret for at afsøge forholdet mellem forventning og oplevelse blandt gudstjenestedeltagerne: Orientering/desorientering, fortrolig/fremmed og fælles/individuel.

Temaerne har fungeret vejledende i forbindelse med udarbejdelsen af et spørgeskema til uddeling i kirkedøren efter hver gudstjeneste og i forbindelse med formulering af en semistruktureret interviewguide til brug i de opfølgende og uddybende kvalitative samtaler.

Spørgeskemaet (se BILAG I) var oprindeligt designet som et forsøg på en første indkredsning af forholdet mellem forventning og oplevelse i forhold til gudstjenestens liturgiske led og oplevelsen af gudstjenesten som helhed. I praksis viste spørgeskemaet sig for diffust og abstrakt til, at noget væsentligt i forhold til tendenser og mønstre kunne udledes af spørgeskemaet – det er derfor udelukkende brugt i arbejdet med at indhente deltagere til de kvalitative interviews.

Guiden for de semistrukturerede interviews (se BILAG II) fungerede på samme måde vejledende for de kvalitative samtaler, der baserer sig på brugen af åbne og ikke ledende spørgsmål; her var det også særdeles frugtbart igennem den åbne og spørgende form at lade gudstjenestedeltagerne selv komme til orde og ad den vej korrigere de analytiske temaer: Samtalerne viste fx, at kategorierne orientering/desorientering var for abstrakte og fortænkte til at indgå som en del af empirien<sup>1</sup>, mens flere af gudstjenestedeltagerne selv i løbet af samtalerne gør brug af kategorierne fælles/individuel og fortrolig/fremmed i forhold til forventning til og oplevelse af gudstjenesterne. Det forekom derfor oplagt i analysen af empirien fortsat at lade disse temaer fungere vejledende for materialets kodning.

Jeg har i min tilgang til og systematisering af det indhentede materiale bestræbt mig på at være tro mod den genererede empiri og lade de tendenser og mønstre, der fremkom af det udskrevne materiale, være definerende for dets kodning og den endelige analyse.

---

<sup>1</sup> Når jeg i det følgende taler om 'orientering', sker det i forhold til de pejlemærker, fx prædiken eller salmer, som de forskellige kirkegængere orienterer sig ud fra i forhold til gudstjenesten.

### Det konkrete forløb: Deltagerobservationer, spørgeskema og samtaler

Undersøgelsens empiri er indhentet gennem deltagelse i 12 højmesser i de fire involverede kirker: Ni højmesser med dåb og tre uden dåb langfredag, påske- og pinsedag.

Undersøgelsen – og opfordringen til gudstjenestedeltagerne om at udfylde spørgeskemaet – blev ganske kort introduceret ved dagens præst under meddelelser; generelt brugte præsterne den af mig foreslåede introduktion (se BILAG III). Introduktionen tilstræber en 'høflig grovsortering' for at undgå, at flere af de faste kirkegængere besvarer flere gange.

På baggrund af en første afprøvning af spørgeskemaet i Flintholm Kirke og de efterfølgende samtaler med kirkegængerne måtte det oprindelige spørgeskema re-designes dels i forhold til de skalerede svarmuligheder, dels fordi en kategori, 'lejlighedsvis kirkegænger', manglede på spørgeskemaet: Gudstjenestedeltagerne anførte selv kategorien og krydsede af i den.

De første indledende samtaler med kirkegængerne viste da også, at lejlighedsvis kirkegang dækkede over en forholdsvis regelmæssig kirkegang, i gennemsnit hver eller hver anden måned, modsat den 'lejlighedsvis' deltagelse i kirkelige handlinger som fx dåb eller til højtider. Desuden viste de første samtaler med kirkegængerne en usikkerhed blandt de 'faste' kirkegængere, der samvittighedsfuldt gjorde opmærksom på, at de ikke altid deltog hver eneste søndag, men dog flere gange på månedlig basis.

I det endelige spørgeskema modsvarer den talmæssige skalering gudstjenestedeltagernes opfattelse af talværdierne i forhold til vedkommende/uvedkommende, ligesom kategorierne lejlighedsvis og regelmæssig kirkegænger nu figurerer på skemaet. For nemheds skyld vælger jeg i nærværende tekst fortsat at referere til den faste kirkegænger flankeret af den lejlighedsvis og dåbsgæsten.

I løbet af undersøgelsens tre måneder fik jeg igennem spørgeskemaet svar fra mere end 270 kirkegængere, enkelte svar er bortfaldet p.g.a. manglende oplysninger om køn og alder. De indkomne svar fordeler sig nogenlunde jævnt i forhold til de enkelte kirker. Jeg bestræbte mig på at være tre gange i hver kirke, men nåede af tidsmæssige årsager kun to højmesser med dåb i Sankt Thomas Kirke. Indledningsvist opstod desuden ved undersøgelsens start visse strukturelle problemer, da det viste sig, at Lindevang Kirke i undersøgelsesperioden kun havde en højmesse med dåb planlagt. Det er grunden til, at jeg langfredag og påskedag var i Lindevang – siden kom dog endnu en højmesse med dåb til. Det betyder i forhold til gudstjenestedeltagerne, at der for Lindevang Kirke umiddelbart er flere *ynge* lejlighedsvis kirkegængere, der bevidst har valgt kirken for dens profil, og som indgår i undersøgelsen – for de øvrige kirker fordeler antallet af lejlighedsvis kirkegængere sig jævnt.

Det bør yderligere nævnes, at antal indkomne svar fra gudstjenestedeltagerne i de enkelte kirker bl.a. forekom at have at gøre med meddelelsernes placering i gudstjenesten – i de kirker, der lægger meddelelserne til sidst i gudstjenesten, var svarantallet umiddelbart højest.

På trods af mindre afvigelser i forhold til antal og type gudstjenestedeltagere i kirkerne fremkom som nævnt mere end 260 korrekt udfyldte spørgeskemaer: Omtrent 100 faste kirkegængere, lidt over 100 dåbsgæster og 60 lejlighedsvis kirkegængere udfyldte skemaet. Af de 260 personer anførte 92, altså knap hver tredje, tlf.nr. eller e-mail adresse med henblik på en uddybende personlig eller telefonisk samtale (for de specifikke tal se nedenfor under præsentation af de enkelte grupper).

Spørgeskemaet blev uddelt i kirkedøren efter gudstjenesten, hvorpå jeg i løbet af mandagen kontaktede de relevante gudstjenestedeltagere på mail eller telefonisk med henblik på at træffe aftale om en uddybende og opfølgende samtale. Udvælgelsen af kirkegængerne søgte så vidt muligt at nuancere i forhold til køn og alder.

Det viste sig, at alder og fortrolighedsgrad med kirken spillede ind i forhold til den ønskede samtaleform. Blandt de ældre faste kirkegængere er der generelt lyst og vilje til en personlig samtale – i den gruppe fandt flere af samtalerne sted i de pågældendes hjem, ganske få blev gennemført i kirkens lokaler – i flere tilfælde antog samtalerne karakter af 'livshistorier' og varede mere end en time. De øvrige grupper foretrak telefon-interviewet, der særligt for de yngre mellem 26 og 50 år blev passet ind i forhold til arbejde og familie, flere samtaler foregik i en frokostpause eller sent på aftenen. Modsat den personlige samtale antog telefonsamtalerne en anden grad af 'informationssøgning'; jeg har dog også telefonisk bestræbt mig på gennem åbne spørgsmål, pauser m.m. at lade gudstjenestedeltagerne uddybe og nuancere deres svar. Generelt varede telefonsamtalen mellem 15 og 35 minutter.

I forbindelse med hver samtale har jeg kort genintroduceret undersøgelsen og indhentet tilladelse til at optage samtalen for i anonymiseret form at benytte materialet i den endelige rapport. Ved samtalens afslutning har jeg i korte træk opsummeret min oplevelse af samtalen for at give kirkegængerne mulighed for at be- eller afkræfte min forståelse.

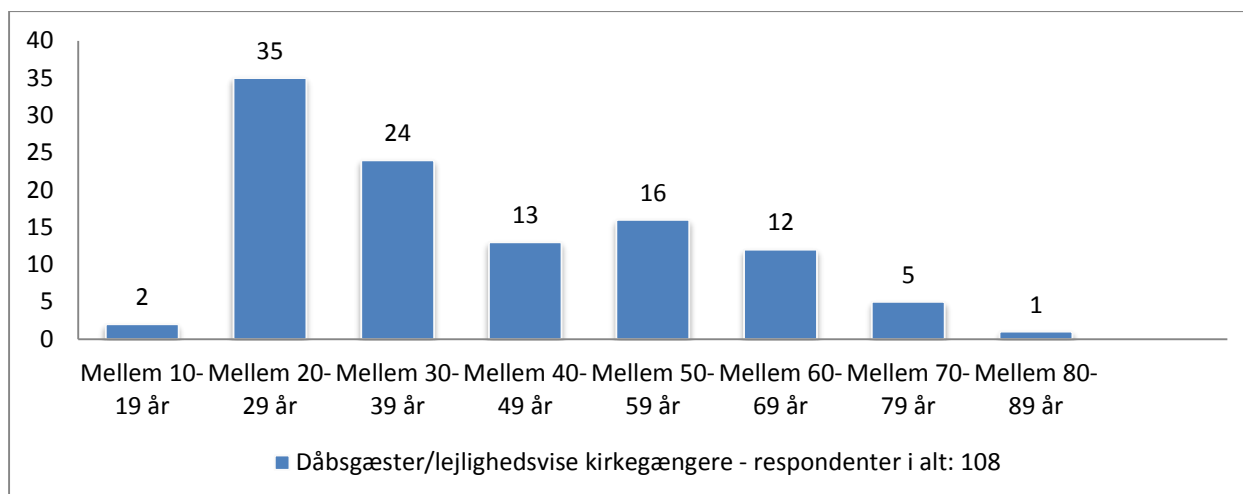
På baggrund af de indkomne spørgeskemaer gennemførte jeg 40 interviews med dåbsgæster, lejlighedsvis og faste kirkegængere. Jeg har efter at have gennemlyttet materialet udvalgt 27 gudstjenestedeltagere, der er 'repræsentative' for grupperne. De enkelte citater er anonymiserede og gengiver køn, alder og relevant kirke. De personer, jeg talte med i undersøgelsen, har stort set alle en mellemlang eller videregående uddannelse (herunder studerende blandt dåbsgæsterne), en enkelt er faglært og en enkelt ufaglært – uddannelsesniveau synes dog ikke at spille ind i forhold forventning/oplevelse af højmessen, udslagsgivende er snarere alder og fortrolighedsgrad med kirken, hvorfor jeg i citatpraksis udelader uddannelsesniveau.

Observationer fra gudstjenesterne præsenteres i kort og overordnet form i forbindelse med introduktionen til dåbsgæsterne. For de øvrige gudstjenestedeltagere er observationerne mindre relevante, eftersom man generelt deltager i de forskellige liturgiske led på samme måde. Jeg har i stedet valgt at lade samtalerne med kirkegængerne fylde og bestræbt mig på at være tæt på empirien for i en så virkelighedsnær form som muligt at give gudstjenestedeltagerne ordet; derfor fremgår pauser, afbrydelser, udråb m.m. af citaterne og giver et fyldigere indtryk af kirkegængerens svar.

Nedenfor præsenteres tendenser og mønstre for dåbsgæsters, lejlighedsvis og faste kirkegængeres forventning til og oplevelse af højmessen tematisk struktureret i forhold til prædiken, bibeltekster, musik og salmer, nadver, bønner og kollekter samt spørgsmålet tradition/fornyelse.

## DÅBSGÆSTERNE

Blandt dåbsgæsterne vælger lidt over hundrede mennesker at besvare spørgeskemaet; omtrent en fjerdedel anfører på skemaet, at de både er dåbsgæster og lejlighedsvis kirkegængere (formentlig i forbindelse med jul og andre højtider, jf. nedenfor).



Aldersmæssigt ses en ikke overraskende overvægt af personer mellem 20-39 år. I forhold til antal svar var der ved de enkelte gudstjenester en vis diversitet; ved to lejligheder får jeg mere end 20 udfyldte spørgeskemaer, dog uden at en eneste melder sig til en opfølgende samtale. Ved andre er deltagelsen ganske lille blandt dåbsgæsterne, der er på vej videre til fest. En enkelt gang distraheres forløbet, da et dåbsforældrepar har taget opstilling i kirkedøren for at hilse på dåbsgæsterne efter gudstjenesten. Min tilstedeværelse er tydeligvis til gene: "Det er faktisk lidt upassende, vi har en del, vi skal nå", ellers oplever jeg generelt velvilje.

Ud af de mere end 100 mennesker anfører 18 tlf.-nr. eller e-mail adresse, dvs. omtrent hver femte – heraf falder flere fra, de ringer ikke tilbage eller besvarer ikke mails. På baggrund af spørgeskemaerne har jeg udvalgt otte dåbsgæster: De udgøres af seks mænd og to kvinder i alderen 26-52 år, heraf er en tidligere højtidskirkegænger, en tilhører en frikirke. Desuden nuanceres dåbsgæsternes udsagn med citater fra to dåbsmødre midt i 20'erne.

### Deltagelse i gudstjenesterne – observationer og erfaringer

Feltobservationerne viste – ikke overraskende – stor opmærksomhed omkring dåbshandlingerne, der i alle tilfælde forløb fint. Dåbsgæsterne synes generelt at spidse øre til prædiken, om end gæsternes børn ofte virker forstyrrende på koncentrationen. I flere tilfælde falder enkelte af gæsterne fra undervejs og begynder at småsnakke internt på rækkerne. I forhold til nadveren ser jeg en meget sporadisk deltagelse blandt de yngre gæster – enkelte gange inviterer præsten dåbsgæsterne til deltagelse i handlingen, en opfordring, der synes at virke på flere. Ellers forekommer nadveren oftest at fungere som et afbræk i liturgien, man sludrer med de andre gæster og nogle benytter pausen til fotografering af dåbsbarnet. Generelt synger dåbsgæsterne med på den 'klassiske' dåbsalme (fx "Nu titte til hinanden"), selv om de forsøger, er de yngre oftest ikke med i de resterende salmer, ligesom kun få er med i fælles led som Fadervor og Trosbekendelsen. Desuden volder den traditionelle praksis – hvornår man rejser sig og sætter sig, eller hvor man under og efter dåbshandlingen placerer sig – en vis forvirring. Forvirringen afhjælpes tydeligt, hvis præsten benytter sig af mange regibemærkninger, ellers støtter dåbsgæsterne sig til den faste

menighed og 'mimer' lidt forsinket deres praksis. Endelig synes særligt de musikalske indslag ved fx kor og/eller orgel at fange dåbsgæsterne, man lytter opmærksomt og flere vender sig i løbet af gudstjenesten nysgerrigt mod pulpituret.

Samtalerne med dåbsgæsterne underbygger og uddyber observationerne fra gudstjenesterne: Fælles for gruppen er, at de fortrinsvist orienterer sig i forhold til prædiken og musikalske indslag, men generelt er fremmedgjorte overfor gudstjenestens øvrige liturgiske elementer: Tekster, salmer, nadver, bønner. Blandt dåbsgæsterne møder jeg dels den modne og samfundsbevidste kritiker, dels en 'åndeligt' orienteret, mindre kritisk gruppe dåbsgæster. I forhold til temaerne fælles/individuel og fortrolig/fremmed kommer de med forskellig forventning til og oplevelse af højmessen.

### Det 'lejlighedsvis' møde med kirken

Flere af dåbsgæsterne melder indledningsvist i samtalen ud, at de ikke er troende og derfor ikke kommer i kirken; de deltager i kirkelige handlinger, fortrinsvist dåb og bryllup, når de bliver inviteret: "Jeg har ikke rigtig nogen tilknytning til kirken som sådan og jeg er heller ikke kristen, så der er ikke sådan nogen rigtig grund for mig til at komme i en kirke." [Peter, 36, Sankt Thomas]

Dåbsgæsterne har ingen individuel grund til eller motivation for at opsøge kirken, men deltager p.g.a. en fælles begivenhed i familie- og vennekreds. De er utilpasse og uvante med den gudstjenestelige praksis, der både i form og indhold virker fremmedgørende: Der er stift, formelt og unaturligt i kirken:

Jeg føler øh, at det er jo præcis det samme, som da jeg sad i kirken for 30 år siden som barn og øh øh det keder mig sådan lidt, det keder mig lidt. Og det siger jeg ikke fordi, at vi er øh meget mere optaget af at blive underholdt i dag, altså med internet osv., men det er øh det er hele formatet, der er en smule kedeligt. [Kim, 45, Mariendal]

Formen er stiv og anakronistisk; i en kontekst med internet, sociale medier m.m., hvor man er vant til at blive underholdt på andre og hurtigere måder, er formatet mildest talt kedeligt. Flere af dåbsgæsterne synes dog at tillægge kirken en central rolle som repræsentant for og bærer af et fælles værdisæt, som de gerne tilslutter sig – som en mandlig dåbsgæst udtrykker det:

Kirken er jo en ... ahr, hvor skal jeg starte ... altså jo, jeg forbinder kirken med en meget øh central del af vores kultur, en meget øh central del af de værdier, som vi alle sammen bakker op omkring. [Kim, 45, Mariendal]

En anden mandlig dåbsgæst understreger, at der er mange gode "etiske, filosofiske og samfundsmæssige betragtninger i det, der kommer fra kirken og som har at gøre med et kristent værdigrundlag". Kirken, og medlemskab af kirken, forbindes dog ikke som sådan med noget indholdsmæssigt, "det er mere sådan et spørgsmål om tradition end indhold, mere værdi, kultur, tradition". [Jesper, 29, Lindevang]

## PRÆDIKEN OG BIBELTEKST

### Den kritiske modne dåbsgæst – kirken som bannerfører og samfundskritiker

Synet på kirken som traditions-/kulturbærer og værdimarkør viser sig for flere af dåbsgæsterne i forventningen til prædiken, der ser ud til at blive opfattet som gudstjenestens egentlige centrum. Man forholder sig kritisk til prædiken, der forventes at være både holdningspræget og samfundsorienteret, så kan man være enig eller uenig med præsten.

En mandlig dåbsgæst sammenligner fx prædiken med et læserbrev, en kronik eller en artikel; der vil altid være nogle, man "springer over og tænker 'ahr, den gider jeg ikke læse', men engang imellem så er der et

eller andet der rammer [...] men også sådan mere hverdags, eller ikke hverdags, men sådan samfundsrelateret end kirkerelateret.” [Kim, 45, Mariendal]

Det viser sig flere gange i løbet af samtalerne, at den holdningsprægede – og ’mindre kirkerelaterede’ – prædiken forbindes med en form for samfundsrevsende, kristen humanisme, der i højere grad har at gøre med at formidle et fælles ståsted i forhold til voldsomme og kaotiske begivenheder i verden udenfor end med en nutidig forkyndelse af de bibelske teksters budskab:

Jeg vil sige det der med at tale om næstekærlighed og etik og moral [...] altså det burde kirken jo virkelig gå ud og prædike for, ikke. Og være sådan en bannerfører for det der, ikke. Altså, der må kirken jo tage et standpunkt og sige – fx hvis vi tager syriske flygtninge, så kan man sige, jamen hvis det er det, der er budskabet i kirken, jamen vi skal have dem ind i Danmark, fordi det siger næstekærligheden og vi kan ikke være bekendt og bla bla bla, ikke [...] Fordi det harmonerer jo i min verden med det øh kristne, hvad skal man sige, værdisæt. [Morten, 44, Sankt Thomas]

Flere af de kritiske modne dåbsgæster skuffes i deres forventning til i dagens prædiken at møde kirken som bannerfører for næstekærlighed, etik, moral og inklusion; de efterlyser mere brod, kant, og en klarere stillingtagen til den omkringliggende verden på måder, der også forbindes med kollektiv identitet.

En anden mandlig dåbsgæst fortæller, at han synes, præsten faktisk har en enorm chance for ”ligesom at kile religionen ind i vores samtid og gøre det ekstremt relevant for os”; der er mange ting på spil i øjeblikket, krige, befolkningstilstrømninger, som han efterspørger, at kirken forholder sig til, ikke mindst i forhold til ”hvem, vi er som nation, der er en stor søgning efter identitet”; en søgen efter, ”hvordan man kan forstå begivenhederne i verden” inden for et religiøst perspektiv. [Peter, 36, Sankt Thomas]

Kirken tillægges en kulturelt betinget autoritet, der i forventningen til prædiken forbindes med både fælles værdier og identitet: Prædiken, præsten, har en mulighed for at fortolke og skabe kollektiv forståelse i en kaotisk omverden. Flere af dåbsgæsterne udtrykker i den forbindelse en vis frustration eller skuffelse i forhold til dagens prædiken, der har at gøre med forholdet mellem prædiken og de bibelske tekster: Det bliver hurtigt for teksttungt og ”for kristent”.

En fortæller, at han oplever, at prædiken og den måde, troen bliver formidlet på i dag, også for den ikke kirkevante, simpelthen mangler relevans i forhold til at få sagt noget mere generelt om nutiden.

Det er altid, når man er i kirken, så læser de historier fra ... whatever – gammel testamente eller nye testamente formentlig – øhm ... men der mangler simpelthen oversættelse for folk, der sidder og tænker, men hvad fanden skal jeg bruge det til i dag, altså hvad siger det om [...] hvad der er foregået ude i verden øh syriske flygtninge, der vælter om i vandet øhm hvordan – hvordan kan vi bruge bibelen til ligesom at forholde os til de her events, fordi hvis bibelen ikke kan det, jamen så har den ikke nogen relevans kan man sige. [Morten, 44, Sankt Thomas]

For den ikke kirkevante dåbsgæst, der igennem internet, medier og debatfora orienterer sig i forhold til begivenheder i samfund og omverden, har de bibelske tekster ingen relevans, medmindre de evner at sige noget prægnant om nutiden:

Men det er bare – hvis det bliver pakket ind i fortællingen om – det ved jeg ikke, en eller anden kristen figur som har gået fra Nazaret til noget andet, jamen så står jeg lidt af [...] det kan jeg ikke rigtig forholde mig til som, hvad skal vi sige, ikke-troende – så skal det være noget, noget mere samfundsrelevant, kan man sige, hvor I pakker det kristne budskab ind i en eller anden kontekst der, ikke? [Jesper, 29, Lindevang]



Den prædiken, som med afsæt i dagens tekst, forsøger at formidle et teologisk tema som et aktuelt og fælles anliggende i menigheden, opleves af den ikke troende og ikke kirkevante dåbsgæst irrelevant og fremmed, lidt for "det kristent". Som en anden yngre dåbsgæst udtrykker det, må man jo "ligesom tage moralen i historierne og koble den til en samfundsmæssig kontekst".

Citaterne afslører umiddelbart en kløft mellem tekster og samtid, kontekst, der har at gøre med formidling, men også på et lidt dybere niveau en fremmedhed og manglende fortrolighed med de bibelske tekster og den prædikenform, der modsat de 'sekulære' debatfora traditionelt tager sit afsæt i dagens tekst(er), jf. Ritualbogen 1992, der bl.a. gennem muligheden for en tre-models-læsning tilstræber en tæt forbindelse mellem evangelium og prædiken.

### Hvis fællesskab er fællesskabet?

Det er tankevækkende, at prædiken af denne gruppe dåbsgæster ikke relateres til dagens dåb som begivenhed, men derimod meget markant forventes at forholde sig til begivenheder i samfund og omverden. Modsat fortæller en dåbsmor, lidt forlegent, at hendes dåbsfølge måske havde syntes, at emnerne i dagens prædiken var lidt heftige i forhold til, at der var dåb:

Et eller andet sted, så synes jeg, der skal være plads til at kunne snakke om det hele, også selvom der er dåb, ikke, men du ved, jeg overhørte bare lige en eller anden, der sagde, at de synes, det havde været lidt for heftige emner, når der – [...] at det på en eller anden måde skulle være mere sådan, hvad ved jeg, sådan lykkeligt eller (*hun ler*) når der var barnedåb også. [Lykke, 27, Lindevang]

En anden gruppe dåbsgæster, der ikke melder sig til en opfølgende samtale, ønsker prædiken afstemt efter lejligheden, dåben, de vil gerne have noget lidt mere "lykkeligt" i lyset af dagen. De forventer som de ovennævnte, at prædiken frigør sig fra et tungt bibelsk forlæg (der til dagen da også var en domstekst) og tilpasser sig den begivenhed, der for dem er væsentlig og vedkommende.

En anden dåbsmor udtrykker samme optagethed af lejligheden, dåben, som et fællesskab, der ikke føles helt afstemt med eller integreret i højmessens liturgi. Problemet er ikke her forkyndelsen, men dåbens placering tidligt i gudstjenesten. Hun og dåbsgæsterne oplever det som en lidt "flad fornemmelse", at dåben lægges så tidligt; normalt sidder man og venter, gæsterne kan kigge på forældre og dåbsbarn under gudstjenesten, imens stemningen bygger op til klimaks:

Når dåben sker i starten, så sidder de bare og glor, altså – de er måske ikke så interesserede i selve forløbet, men altså når dåben er til sidst, så accepterer man ligesom, nå ja vi skal sidde og lytte til alt det her og ligesom få fortalt, hvorfor er det, vi bliver døbt og hvad er det, der står i bibelen og bum bum bum [...] så er det ligesom sådan en lidt mere flad fornemmelse [...] i stedet for, at man bygger det op, så sker det, man kom for i starten og så nå, og så er det egentligt lidt lige meget med resten. [Gitte, 26, Mariendal]

Dåbsgæsterne oplever ikke, at dåbens placering tidligt i højmassen understreger dåbsbarnets optagelse i fællesskabet, hvorefter barn med forældre og gæster deltager i resten af gudstjenestefejringen på lige fod med den øvrige menighed. Det bliver tværtimod lidt tungt at sidde og lytte til "alt det der", når man egentlig er kommet for dåben som dagens begivenhed.

Det er altså i mindre grad det gudstjenestelige fællesskab, fx udlægning af dagens tekst som fælles anliggende eller dåbsbarnets indlemmelse i kirkens fællesskab, men snarere den private begivenhed – det sociale fællesskab? – der for dåbsmoderen og dåbsgæsterne bliver bestemmende for oplevelsen af søndagens gudstjeneste.



### Den åndeligt orienterede dåbsgæst – oplevelsesfællesskab

I samtalerne med dåbsgæsterne møder jeg også en mindre kritisk og mere 'åndeligt' orienteret gruppe dåbsgæster, der kommer med en anden forventning til og derfor også en anden oplevelse af dagens højmesse end førstnævnte gruppe.

Fx fremhæver en ung mandlig dåbsgæst, der betegner sig selv som asatroende, at han kan godt lide at komme i kirken og se hele det "show", der er; han kan godt lide at se og mærke den religiøse stemning i kirken, der forbindes med en fast liturgisk form og struktur.

Altså det, der jo bare er dejligt ved kirken, det er, at der er en fast form og en fast struktur, og der så kommer nogen ting ind, der kan bryde den struktur, fx en flot prædiken eller nogen, der kommer ud og synger, eller nogen, der kan gøre noget, det gør bare oplevelsen det mere fantastisk. [Thomas, 27, Mariendal]

Han er umiddelbart positiv overfor den faste liturgi som en ramme eller *setting* for oplevelsen af den religiøse stemning, show'et, der bare bliver mere fantastisk, når formen og strukturen brydes af prædiken eller sangindlæg. Han fremhæver da også dagens prædiken, der var nutidig og vedkommende, også i forhold til de bibelske tekster:

Den mere traditionelle form kan godt sætte en af – jeg synes ikke, denne her var traditionel, for præsten var frisk og nutidig, han brugte mange klare metaforer, meget klart sprog, det var helt fantastisk på en eller anden måde [...] han bandt nogen gode tråde sammen, det synes jeg helt klart, så der var nogen ting fra bibelen, der stod klarere og mere forståeligt, altså sådan nogen i et nutidigt perspektiv. [Thomas, 27, Mariendal]

Thomas, der selv er 'religiøst praktiserende', føler sig ikke fremmedgjort eller sat af overfor den liturgiske form, men forventer den genkendelige struktur. Det er spillet, eller bruddet, mellem den faste form og den flotte, nutidige prædiken, der gør oplevelsen af gudstjenesten "mere fantastisk". Det kunne også have været et sangindlæg fra koret eller "nogen, der kan gøre noget", så man kan sidde og 'få en på opleveren'.

En anden yngre mandlig dåbsgæst fremhæver på samme måde oplevelsen, det er "en stor oplevelse at være i kirke", en gudstjeneste kan give nogen åndelige elementer, som han finder vedkommende. Han dyrker selv meditation og benytter som Thomas i citatet ovenfor kun kirken, når han er inviteret til en kirkelig handling.

Jeg tror egentligt, at for mit vedkommende, der handler det om at øh at det er meget godt at få, få, få udtalt dels det næstekærlige budskab og hele det det medfølelse aspekt i en meget stresset og øh ... sådan øh, altså øh her i vores meget individuelle livsform, der synes jeg, at det er ret fint at få det pin-pointed en gang imellem. [Johannes, 30, Lindevang]

Her er næstekærlighed og medfølelse ikke relateret til samfundsmæssige begivenheder, men opleves på det mere personlige plan som et afbræk fra en stresset og individualiseret måde at leve på; "sådan en højmesse", uddyber han, "kan bibringe et andet perspektiv ... på hele tilværelsen".

Både Thomas og Johannes, der begge forbinder gudstjenesten med en stor oplevelse, lægger i højere grad, om end på forskellig måde, vægt på de religiøse, åndelige værdier. Deres eget valg af religiøs/meditativ praksis synes at gøre dem anderledes åbne for og nysgerrige på 'oplevelsen' af det andet, en anden praksis og form.

Også en 52-årig kvindelig dåbsgæst har en anden positiv oplevelse af dagens højmesse, der har at gøre med forventningen til gudstjenesten. Hun gik tidligere lejlighedsvist i kirke juleaften eller kunne sætte sig i et

kirkerum for at "mærke stemningen derinde". Hun er dog holdt op med at bruge kirken, fordi hun finder den traditionelle form stiv og kold, hun efterlyser varme, stemning og et sprog, der er til at forstå ("up-to-date"). Om dagens prædiken udbryder hun begejstret:

Og så taler hun jo hele tiden et sprog, vi kan forstå! – alle kunne forstå, hvad hun sagde, og hun er inde på vores strækmærker og grå hår [...] det synes jeg var helt up to date, og hun taler meget om tro, håb og kærlighed, ikke også? og det kan alle også forstå [...] og alle dåbsgæsterne var meget begejstrede. Ja, det snakkede vi da meget om til festen, at det var nutidigt og vedkommende. [Astrid, 52, Flintholm].

Hun fremhæver som de begejstrede dåbsgæster formidlingen, en prædiken der på en gang løfter et også for dåbsgæsterne fortroligt kristent tema, tro, håb og kærlighed, ud af teksterne, og tager afsæt i dagens begivenhed, dåben, på en konkret og genkendelig måde: Strækmærker og gråt hår, det erfarede.

En yngre kvindelig dåbsgæst, der selv tilhører en frikirke p.g.a. den løsere og friere form, oplever på samme måde dagens prædiken som nutidig og vedkommende, en i form og indhold velkommen fornyelse af den traditionelle "stive" form, så også de unge "helt normale mennesker kan følge med" og føle sig inkluderet i gudstjenesten:

Jeg føler tit, at det når op i et niveau, hvor hverdagen lidt bliver glemt, hvor det er ligesom om, at normale mennesker ikke helt kan følge med i det, der bliver sagt, hvor jeg faktisk synes prædiken i søndags var rigtig god, fordi der var jokes, der var nutidig 'quizz', du ved sådan nogen ord var bare med og folk talte om der, 'vi forstod faktisk, hvad præsten sagde til os', i forhold til normalt [...] det synes jeg var rigtig fedt, at man forstod ligesom, hvad hun ville formidle, og det gjorde alle, også de yngre. [Anne, 26, Flintholm].

Fælles for dåbsgæsterne er altså, at prædiken opleves afhængigt af det for den enkelte genkendelige. Det vigtigste medbringer man selv, nemlig den forventning og indstilling, man hører med. Den kritiske modne mand er fortrolig med en holdningspræget kronik-agtig form, den religiøse/åndelige 'oplevelsesrejsende' er åben for eller nysgerrig på både liturgi og åndelighed. De anonyme dåbsgæster og dåbsmoderen oplever prædiken, og dåb, ud fra den begivenhed, der er fælles for dem og er deres årsag til at være i kirke. Fælles for dåbsgæsterne er også, at 'det kristne' i høj grad synes at forbindes med en noget almen, praktisk forståelse af kærlighed, det være sig den etisk inkluderende kærlighed eller den lettere tilgængelige 'tro, håb og kærlighed'-udgave.

## MUSIK OG SALMER

### Fra teaterkoncert til intim og nærværende stemning

Ved siden af prædiken orienterer dåbsgæsterne sig i forhold til det musikalske, særligt musik- og sangindlæg fra orgel og kor; flere finder musikken smuk og nyder de dygtige korsangere, som man "bare kan sidde og lytte til."

Men også i forhold til den traditionelle form med orgel og korsang fra pulpituret finder nogen praksis for formaliseret og unaturlig og efterspørger en anden type oplevelse og underholdning. Som en mandlig dåbsgæst udtrykker det, er man gået ind "af pligt", fordi der nu er barnedåb eller bryllup, men man "vil egentlig gerne væk og få det overstået":

Og sådan burde det jo ikke være, altså det burde, ligesom når du går ind i en teaterkoncert eller noget andet noget, som hvor der i det her samfund, som vi har nu, selvfølgelig skal man underholdes på en eller anden måde, ikke, men man skal selvfølgelig også bevare, hvad kan man sige en eller anden formalitet på en måde, ikke [...] men måske lidt mere over i naturlighed på en eller anden måde. [Peter, 36, Sankt Thomas]

Gudstjenesten burde kunne levere en form for underholdning på linje med andre kulturelle tilbud i samfundet, fx teaterkoncerten, og ad den vej skabe en form for naturlighed og flow for den ikke kirkevante. Flere af dåbsgæsterne nævner soulmusik eller gospel, der har en anden naturlighed over sig, som et progressivt tiltag, der bryder med en form, hvor man sidder ”på rad og række og kigger ned mod præsten”.

Flere nævner også, at det at rykke koret ned eller bruge nogen flere instrumenter ville gøre en kæmpe forskel for oplevelsen af højmessens, der ville få karakter af det koncertprægede:

Fx en lille ting, som jeg ikke kan forstå, det er, at dem, der er korsangere, de er sådan gemt bag, de er gemt væk fra publikum og så synger de – hvorfor kunne man ikke trække dem ud foran, så man kunne se dem – altså så blev det jo sådan en slags koncert på en eller anden måde, ikke. Sådan nogen ting der kan jeg slet ikke forstå, man ikke gør, og der kunne være andre virkemidler, ikke. [Morten, 44, Sankt Thomas]

Det er i den forbindelse tankevækkende, at Astrid på 52, der deltager i en gudstjeneste, hvor koret er placeret på gulvplan og man benytter både flygel og orgel, ikke får oplevelsen af koncertpræget underholdning, men tværtimod en følelse af nærvær og intimitet:

Og hende, der kom ind og spillede, og dem, der kom ind og sang [...] så sad jeg med hende den lille og hun var fuldstændig opslugt af det, og vi havde helt øjenkontakt med hende, der spillede klaver, og hun smilede rundt, da hun gik ud, det var så fint. [Astrid, 52, Flintholm].

Efterfølgende taler dåbsgæsterne meget om oplevelsen, fortæller også Anne på 26: Gæsterne synes, sangerne ”var meget dygtige, men det gav også ”en følelse af, at de mere var en del af menigheden, for tit så står de lidt bagved”. [Anne, 26, Flintholm].

I forhold til musik og salmer er de to kvinder det tætteste, jeg i samtalerne med gruppen af dåbsgæster, kommer et ønske om og en oplevelse af faktisk at kunne deltage i de liturgiske led; begge lægger mærke til, at dagens salmer var både fine og velkendte: ”Man kunne jo synge med”.

Af de øvrige dåbsgæster opleves salmesangen generelt tung og dræbende – som en udtrykker det: ”Er det en form for musik? Findes der virkelig ikke andre formater?” En yngre mandlig dåbsgæst foreslår, at man gør ligesom juleaften og synger første og sidste vers for at lette formen lidt. Det er i den forbindelse meget rammende, som en dåbsgæst på spørgsmålet, om en brug af nyere salmer ville skabe en større naturlighed i gudstjenesten, svarer:

Altså hvis man har muligheden, hvorfor fanden bruger man ikke nogen flere instrumenter og får mere ud af musikken, men om der kommer nye salmer ind, altså jeg kan ikke engang genkende de gamle, så jeg ved ikke om det gør den store forskel for mig – jeg ville ikke høre, om det var nyt [...] selvom der kom nye salmer ind, ville jeg nok ikke opdage det, altså jeg kender ikke de gamle. [Peter, 36, Sankt Thomas].

## ØVRIGE LITURGISKE LED: TRADITION/FORNYELSE

### De mest synlige forandringer – individuelle tilbud

I forhold til de øvrige liturgiske led som brugen af kollekter og bønner er dåbsgæsterne mildest talt indifferente, som en dåbsgæst formulerer det, lytter man ikke så meget efter:

Hmmmm – jeg lytter ikke så meget til det – øhm det er ligesom ... på mange måder ligesom at danse rundt om træet juleaften, det er nogen af de der faste holdepunkter, der er [...] altså for nogen af de mere faste kirkegængere, der vil det være meget mærkeligt, hvis de ritualer bliver fjernet, kan man sige eller opdateret, så vil jeg sige, det vil jeg godt kunne leve med, at det blev [Peter, 36, Sankt Thomas]

De lægger dog mærke til de mest synlige forandringer og variationer af den traditionelle form – fx undrer en sig over brug af flere læge læsere, der plejer kun at være præst og kordegn, en snubler i Fadervor, der i ordlyd ikke var som til hendes konfirmation, mens en begejstret fremhæver, at de øvrige dåbsgæster fortalte om brugen af brød og vin i nadveren, der plejer at være ”et stykke pap og saftevand”.

Flertallet af de dåbsgæster, jeg taler med, deltager ikke i nadveren, der forbindes med en trosmæssig praksis, som de ikke deler og derfor ikke har nogen grund til at engagere sig i. En enkelt uddyber dog, at han p.g.a. vennekredsen, som han er til dåb med, undlader at deltage; han ville føle, at han udstillede sig selv lige lovligt meget:

*Hvorfor tror du, at du ville have gjort det, hvis du var alene så? Øhhhh, men det er for at få den fulde oplevelse med, tror jeg ... Så du ville simpelthen 'go with the flow'? Ja, men det er – øh – jeg har det med at involvere mig på de mærkeligste tidspunkter, øhm, men netop fordi, at jeg føler, at jeg kan blive en oplevelse rigere at det, ikke? [Johannes, 30, Lindevang]*

Johannes undlader at deltage i nadveren p.g.a. sit eget fællesskab, men knytter ikke nadverdeltagelse til noget fælles i menigheden, men snarere til noget, der kan gøre ham en oplevelse rigere: Han involverer sig ofte på de mærkeligste tidspunkter.

Det er i den forbindelse påfaldende, at flere melder ud, at selvom om man ændrer i højmessen og forsøger at forny det traditionelle udtryk igennem brug af fx nye salmer eller bønner, ville det ikke få betydning for dem, der skal andre boller på suppen for at gøre kirken vedkommende:

*Så hvis man skal få mig væk fra fjernsyn og kulturelle arrangementer og alt muligt andet, som der bare vælter ind over os i dag, ikke, så på en eller anden måde skal man flytte sig over i en lidt anden retning. [Morten, 44, Sankt Thomas]*

Når jeg spørger til forholdet mellem tradition/fornyelse relaterer de fleste ikke temaet til højmessen, men peger til gengæld på de nyere tiltag, der tiltaler dem rent individuelt, fx spaghettigudstjeneste, brug af kirken til koncerter og foredrag, gospel- og jazzgudstjenester, julestue; en nævner, hvad der kan sammenlignes med en meditativ gudstjeneste eller en stilleandagt – det er ikke tiltag, de selv benytter, og flere er ikke klar over, at kirken allerede tilbyder den form for alternative gudstjenester.

### Forskelle kirkerne imellem?

Generelt er der stort set ingen af dåbsgæsterne, der noterer sig de bevidste liturgiske tiltag i de enkelte kirker. Prædikenen fungerer som et naturligt omdrejningspunkt, hvor man kan være enig eller uenig med præsten, ligesom bl.a. de musikalske indspil vurderes på linje med andre kulturelle oplevelser eller tilbud. Upåagtet, at meget fornyelse eller forandring i en kirkelig optik allerede er integreret i højmessen flere steder, orienterer dåbsgæsterne sig i høj grad i forhold til den liturgiske form, der i sin faste struktur og med sine faste liturgiske led opleves som traditionel og stiv.

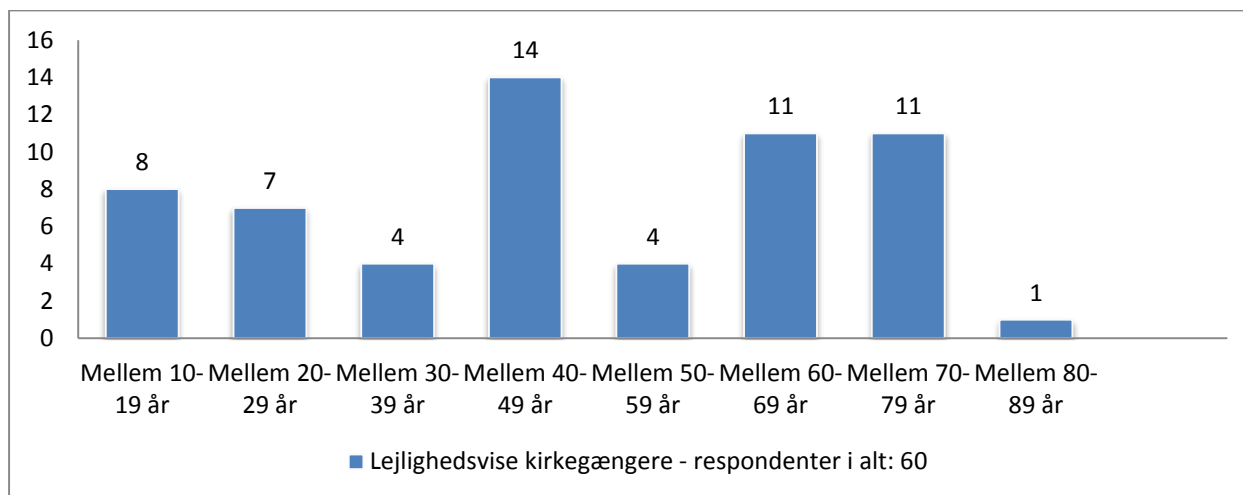
Kun i Flintholm kirke, hvor den traditionelle liturgiske form har undergået de mest synlige forandringer i form af bl.a. velkomst, mange regibemærkninger, nye salmer samt den konsekvente brug af kor/flygel på gulvplan, oplever de to kvindelige dåbsgæster følelsen af nutidighed, øjenhøjde og en intim og vedkommende stemning.

Eftersom de øvrige informanter stort set ingen referenceramme har at vurdere nye tiltag og variationer ud fra, forekommer det ufrugtbart at sammenligne kirkernes praksis, dertil er informanternes oplevelse for

båret af, hvad der rent individuelt vinder genklang hos dem: Fx fremhæves den traditionelle liturgi og den tekstnære prædiken i Mariendal Kirke af den religiøst praktiserende asa-troende, mens prædiken i Sankt Thomas, der netop lægger vægt på igennem fortælling og prædiken at nutidig- og levendegøre de bibelske tekster, ligger for langt fra den kritiske dåbsgæst, der forventer en holdningspræget samfundskritik modelleret over offentlige debatfora. Tilsvarende bemærker ingen af dåbsgæsterne de nye kollekter og bønner eller det nye nadverritual, som man i Lindevang Kirke har arbejdet med ud fra fællesskabstanken, her overvejer den meditative dåbsgæst at deltage i nadveren for at blive en oplevelse rigere. Heller ikke blandingen af gamle og nye salmer, der benyttes i diverse kirker, noteres af flertallet af dåbsgæsterne.

## DEN LEJLIGHEDSVISE KIRKEGÆNGER

I forbindelse med undersøgelsen møder jeg en større gruppe mennesker, der beskriver sig som lejlighedsvis kirkegænger. Ud af de mere end 260 respondenter krydser 60 kun af i kategorien 'lejlighedsvis kirkegænger'; flere anfører i spørgeskemaet, at de lejlighedsvist kommer i en anden kirke end den, der danner ramme om søndagens højmesse.



Aldersmæssigt har gruppen en overvægt af 40-49 årige og 60-79 årige, hvorfor jeg nedenfor vælger at tale om den yngre og den ældre lejlighedsvis kirkegænger. 18 personer svarer ja til at deltage i en uddybende samtale, dvs. omtrent hver tredje i gruppen.

Jeg har udvalgt ni personer i alderen 39-80 år, heraf 'besøger' fem den pågældende kirke, tre p.g.a. kendskab til hhv. præst/organist, to som gæster til en barnedåb. Tre, som jeg møder i påskedagene, har bevidst valgt kirken p.g.a. dens liturgiske og musikalske profil.

De lejlighedsvis kirkegængere, som jeg talte med, er alle mennesker, som har en fortrolighed med kirken gennem deres opvækst: De kommer fra en kristen, kirkelig baggrund og har et aktivt og regelmæssigt gudstjenesteliv – de kommer i gennemsnit til højmesse hver eller hver anden måned, dog ikke nødvendigvis i den samme kirke. De ældre fortæller, at de efter et liv med arbejde og familie er vendt tilbage til at gå regelmæssigt i kirke, mens de yngre, der står midt i arbejds- og familieliv, kommer, når det kan passes ind. Fælles for de lejlighedsvis kirkegængere er, at højmessedeltagelse har betydning for og forbindes med personligt trosliv.

Generelt orienterer de lejlighedsvis kirkegængere sig på tværs af alder i forhold til gudstjenesten som helhed, samspillet mellem de forskellige liturgiske led. De er fortrolige med højmessens liturgi og forbinder deltagelse i højmassen – tekster, prædiken, salmer, musik og nadver – med fællesskab. De fremhæver dog på forskellig måde prædikenen, og dens forhold til de bibelske tekster, ligesom de er forskellige i synet på tradition/fornyelse. Der synes at være tale om aldersbetingede forskelle, der i forhold til temaerne fælles/individuel og fortrolig/fremmed hænger sammen med de to, hhv. den ældre og den yngre gruppes forventning til og oplevelse af søndagens højmesse.

## PRÆDIKEN OG BIBELTEKST

### Den ældre og den yngre kirkegænger: Prædiken som del af helheden eller gudstjenestens centrum?

De ældre kirkegængere synes i højere grad end de yngre at orientere sig i forhold til gudstjenesten som helhed; det viser sig bl.a. i synet på prædikenen, som for de ældre er et vigtigt element på linje med de øvrige, tekster, salmer, nadver m.m.

Hvorvidt prædikenen den pågældende søndag lige rammer dem på det personlige plan er dog af mindre vigtighed – som en kvindelig kirkegænger her fortæller:

Det kan jo også være, hvordan ens situation er, hvordan man ligesom er, har det, om man vægter musikken eller det bliver prædiken, det kan godt være lidt forskelligt [...] der vil jeg altså sige, det er helheden, nogen gange er det alle de salmer, jeg allerbedst kan lide, og nogen gange kan det sådan være prædikenen, jeg ikke kan koncentrere mig om. [Eva, 69, Mariendal]

Forkyndelsen er ikke forbundet med prædikenen som gudstjenestens højde- eller omdrejningspunkt. Det "ord, der siger noget personligt til mig i situationen" eller "lige rammer et eller andet i mig, som er tankevækkende" kan, som en ældre mandlig kirkegænger udtrykker det, også findes i en salme, under nadveren el.lign.

Det er helheden eller samspillet mellem de liturgiske elementer, der afhængigt af sindstilstand, humør m.m. umiddelbart bærer oplevelsen af gudstjenesten. For en ældre kvindelig kirkegænger er det selve deltagelsen ("at komme over og være med"), der er vigtigt; for en anden er det stilheden og musikken, hvor man kan sidde og lade tankerne vandre, "være der uden at være med i det hele".

De yngre orienterer sig også i forhold til helheden, det er en "kombi", men de lægger større vægt på prædiken som gudstjenestens omdrejningspunkt og synes ikke at dele oplevelsen af, at de øvrige liturgiske led kan give det samme som prædikenen – hvor man kan være enig eller uenig med præsten:

Jamen, det er jo nok sådan en kombi, men altså gode salmer, eller salmer, jeg godt kan lide, eller der passer ind, og så er det jo i høj grad det, præsten siger, altså det er jo prædikenen, der sådan ligesom er omdrejningspunktet, alt det andet hører med og det er dejligt og de ritualer, der er med lys osv., men det er selvfølgelig prædikenen, der sådan er det der ... Øhm, hvor man ligesom kan sidde og være uenig eller enig eller sådan sidde og spekulere lidt over, hvad kommer der ud af det, eller hvor vil han eller hun nu hen med det, ikke. [Andreas, 47, Flintholm]

Selvom Andreas her fremhæver kombinationen, samspillet, mellem de liturgiske led og det rituelle som sådan, er det prædikenen, der er gudstjenestens højdepunkt. Som dåbsgæsten kan man være enig eller uenig med præsten, men man finder ikke det samme indhold i "det andet, der hører med". Modsat dåbsgæsterne opleves det andet, den liturgiske form, ikke som uvedkommende, stiv og unaturlig, men dejlig.

Den yngre lejlighedsvis udtrykker også modsat den ældre en klar forventning om, at prædikenen forholder sig til dagens tekster og deres teologiske tema og på den baggrund udlægger teksten på en aktuel måde:

Jeg må indrømme, jeg sad faktisk og ledte efter teksten igen, fordi jeg tænkte, hvad er det, han spinder en ende over her [...] det var vedkommende og klogt det, han sagde, men det var lige det med at finde den røde tråd [...] altså så kan man jo skrive et læserbrev eller en blog, hvis man har noget på hjerte, tænker jeg – arj, det var lidt for frækt sagt, men forstår du, hvad jeg mener? [Ulla, 48, Flintholm]

Den lejlighedsvis kirkegænger føler sig ikke fremmedgjort overfor hverken tekster eller det kristne budskab, snarere tværtimod; modsat dåbsgæsten forventes den vedkommende prædiken for den yngre at tage afsæt i de bibelske tekster og i både indhold og form at ligge langt fra dagens kronik, en blog eller et læserbrev.

I forhold til den yngre generation svarer en ældre kirkegænger, da jeg spørger hende til forholdet mellem tekst og prædiken, meget rammende:

Jeg lytter både til teksten og til prædiken, det er mere nogen gange, at jeg ikke hører efter prædiken så meget [...] Den kommer nogen gange sådan lidt uden for nummer – tit synes jeg ikke, det hænger sammen – er det meningen, at det skal hænge sammen? [Inger, 67, Sankt Thomas]

De ældre er mindre optagede af, og mindre kritiske overfor, dagens prædiken og dens sammenhæng med den bibelske tekst, de synes desuden at have en anden tillid til de bibelske teksters relevans og aktualitet end de yngre kirkegængere. Fx fortæller en ældre kvinde om den vedkommende prædiken:

Det gør den vedkommende, at den er nærværende for det, der sker omkring livet, omkring verden for mig [...] at der findes hele tiden historier fra bibelen, som kan gøres nutidige og er nutidige [...] Altså jeg synes, at sådan som verden i dag er, hvor forfærdeligt, hvad der sker ude i verden, så kan de bruges – de forskellige steder i bibelen til øh ja forklaring på det [...] når det så bliver omsat i nutidsdansk, så bliver det nærværende for mig og så får jeg fred i mit sind, når jeg går derfra. [Kirsten, 77, Lindevang]

Citatet illustrerer, at vel skal teksterne formidles og nutidiggøres, men Kirsten forudsætter også og har tillid til, at de forskellige bibelske tekster kan være og *er* nutidige, relevante og gyldige både for hende og hendes kontekst. En anden mandlig kirkegænger understreger på samme måde bibelteksternes centrale betydning, både evangelium og epistel betyder ”absolut meget, det er jo noget centralt.”

Mens teksten for den ældre har en gyldighed eller autoritet i sig selv, har de yngre kirkegængere ikke helt den samme tillid til og forvisning om bibelteksternes aktualitet. Flere af de yngre oplever (jf. dåbsgæsterne), at teksterne er svære at omsætte og overføre på en moderne virkelighed. En yngre kvinde forklarer, at en af grundene til, at hun ofte har svært ved at gå i kirke netop har at gøre med afstanden mellem tekst og nutid:

Jeg vil sige, at noget af det, som gør, at jeg ofte har svært ved at gå i kirke, det har noget at gøre med forkyndelsen mange steder, at jeg synes mange gange, at man får en følelse af at øhm, at de de problemer og vanskeligheder som mange af teksterne har, det, der kan være svært at overføre til en moderne verden, nogen gange bliver en lille smule for meget pakket ind, øhm så man ikke få lov til at reflektere med over, hvad der er svært, og hvad man overhovedet kan tage med sig i en moderne virkelighed, ikke. [Ellen, 42, Lindevang]

Flere af testerne kan være både ubehagelige og svære at forholde sig til. Når afstanden mellem tekst og nutid, uddyber hun, ikke tages op på prædikestolen til fælles refleksion, kan man føle sig alene med oplevelsen af teksternes fremmede verden, ”det stritter videre inde i en selv”. Hun oplever nogle gange en følelse af ”falsk tryk”, fordi det er uklart, hvordan man nåede frem til ”de der venlige pointer”.

Den yngre kirkegænger finder som dåbsgæsterne teksterne svære at overføre på nutiden. De øvrige liturgiske led kan ikke, som for de ældre, op- eller afveje en eventuel spænding mellem tekst og prædiken. Tværtimod er det prædikenens forhold til og udlægning af teksten, der bliver vigtig. Prædiken forventes at udlægge teksten som et fælles ærinde mellem præst og menighed, så også det, ”der stritter, det man



måske har et vist ubehag ved, og som præsten måske også oplever et ubehag ved” løftes frem og ind i nutiden.

Det er bl.a. forholdet mellem den gammeltestamentlige og den nytestamentlige læsning, der i dette tilfælde opleves problematisk, men desuden siger noget om de yngres syn på og tilgang til traditionen:

Jeg synes nogle gange, at de gammeltestamentlige tekster, de bliver sprunget over, ikke [...] den følelse kan jeg godt få, altså at det er et element, som man er nødt til at have med tilsyneladende, men som man egentligt ikke rigtig gør noget brugbart ved [...] hvis man ikke bruger dem til noget, så skal man lade dem ligge, det synes jeg – altså det er sådan lidt enten eller, ikke, de skal ikke bare være med for traditionens skyld. [Ellen, 42 Lindevang]

Kendetegnende for de yngre lejlighedsvis kirkegængere, jeg har talt med, er også forventningen om en kritisk tilgang til det traditionelle:

Jeg tror, jeg går i kirke for åndeligheden i det, eller for åndeligheden eller for – det er ikke så vigtigt, eller det er faktisk vigtigt, at det ikke bare er rammen eller traditionen, eller hvad kan man sige rytmen i det, men at det også er inspirerende eller roen eller troen, at der er noget – også noget intellektuelt i det faktisk. [Mette, 39, Lindevang]

Også Mette udtrykker her en indirekte ’autoritetskritik’, der har at gøre med en reflekteret brug af traditionen. Hun går i kirke for åndeligheden, men som i Ellens tilfælde har traditionen ikke værdi i sig selv, den er tværtimod først kvalificeret i forhold til en intellektuel inspiration, der relaterer sig til hendes individuelle trosliv. Ønsket om en kritisk reflekteret tilgang til det traditionelle er ikke ensbetydende med, at de yngre kirkegængere ikke tillægger den traditionelle liturgiske form og de faste liturgiske elementer betydning for oplevelsen af gudstjenesten.

Som en mandlig kirkegænger udtrykker det i citatet nedenfor, opleves gudstjenesten ikke bare på det intellektuelle niveau, men erfares også på et dybere plan som noget meditativt, der skaber en følelse af ro og ’tryghed’:

Altså nu sidder jeg som journalist og jeg bliver nærmest døvf af at høre alle de der debatter, der kører, ikke, og så er det bare rart at være et sted som en kirke, hvor der bare er en helt anden øhm dagsorden, ikke [...] det fungerer bare også øh, det er sådan en sidegevinst, at det også er rart øh sådan meditativt [...] jeg kan også godt lide de elementer i den traditionelle gudstjeneste, der har, altså der hvor man sidder stille og hører klokken ringe, ikke, og sådan noget inden du går i gang, det synes jeg er dejligt – sådan nogen ting og så føle sig ligesom i, altså følelsen af, at det har vi gjort i mange hundrede år, ikke. [Jan, 50, Lindevang]

Jan finder i de liturgiske elementer, her klokke ringning – der forbindes med en praksis på mange hundrede år, som man i rituallet falder ind i – et meditativt afbræk fra sprog, intellekt, debatter og information. Der er noget ”trygt i, at man ved, hvad man skal hvornår” og derfor kan være en del af gudstjenesten; der er, som en anden uddyber, ”et fællesskab i, at orgelet sætter i gang og man kender salmerne, så alle starter samme sted”.

Også for den yngre, kritisk reflekterede kirkegænger, er der noget trygt og fortroligt i det genkendelige og traditionelle, der ikke kun har med sprog og intellekt at gøre. For flere af de yngre kirkegængere, der er midt i familie- og arbejdsliv, opleves højmessen som et fælles rum til eftertanke, fordybelse og nærvær; højmessen er et kærligt afbræk fra en hverdag kendetegnet ved sociale medier, overfladiskhed og materialisme:

Det kan godt blive meget hverdag med trummerum og materialisme, overfladiskhed, jeg synes, vi har mange elementer af overfladiskhed i vores liv ... som jeg kan blive træt af, det hele, så er der facebook, så er der fredagsbar med cava, så er der dut og dat [...] men det kan blive meget overfladisk og jeg har brug for, at vi også er sammen for at tænke os om eller mærke efter eller være til stede på en anden måde en gang imellem – det er der, jeg trænger til at komme i kirke. [Mette, 39, Lindevang]

De lejlighedsvis kirkegængere er altså på tværs af alder fortrolige med og sætter pris på det genkendelige og trykke ved gudstjenestens liturgi og dens enkelte led. Men mens de yngre forventer en mere kritisk reflekteret tilgang til det traditionelle, der fx viser sig i synet på forholdet mellem teksten (der opleves som svær at overføre til moderne virkelighed) og prædikenen, synes de ældre i højere grad at forholde sig til samspillet mellem de forskellige liturgiske led. Selve det at deltage i højmessens forbindes i sig selv af den ældre kirkegænger med noget meningsfuldt og givende, der ikke nødvendigvis er relateret til en overfladisk og informationsmættet hverdag.

## NADVEREN

Fælles for informanterne er også, at nadveren og nadverdeltagelsen har betydning for dem og deres personlige trosliv: De deltager stort set alle i nadveren og er fortrolige med både dens form og indhold. På forskellig måde forbindes nadveren med den individuelle tilsigelse af syndernes forladelse, lettelse, tilgivelse eller følelsen af Guds nærvær, men også følelsen af fællesskab og samhørighed – som en ældre kvinde ganske rammende formulerer det i citatet nedenfor:

Det kan godt være, at der ikke er nogen med i kirke, jeg kender, men så kender jeg nogen andre steder, der er i kirke, og ellers så er vi bare sammen alle sammen om det, føler jeg – det, synes jeg, er meget rart. Men det er jo også noget med, hvis man skal tænke det mere ud, at Jesus er tilstede, og man føler, at Gud er der, sådan er det, hvis man skal forklare det teologisk, ikke. [Eva, 69, Mariendal]

Eva, der her skildrer et nadverfejrende fællesskab på tværs af lokale kirkegrænser, er det tætteste, jeg i samtalerne med de lejlighedsvis kommer nadverbønnens ordlyd. Oftest synes man ikke at lægge mærke til valg af eller variationer i nadverritual/-bøn i de enkelte kirker. På samme måde opleves det, upåagtet om vi synger den traditionelle ”O du Guds lam” eller en nyere nadversalme, lige positivt på tværs af alder. Den ritualiserede form synes at bære oplevelsen af nadverhandlingen – som alle fremhæver for dens nærvær og inderlighed – i en grad, der gør mindre variationer i formen uvæsentlige. Ord og musik danner en salgs stemningsmættet baggrund for den personlige modtagelse af sakramentet:

Altså melodien, altså det bliver jo sådan lidt baggrundsmusik [...] og det er egentligt sådan lidt en privat stund på en eller anden måde og alligevel ikke [...] så det passer egentlig sådan meget godt, at man sådan lidt i ly af musikken går op og og gør det, man skal, og så går ned igen. [Andreas, 47, Flintholm]

Materialet gør det ikke muligt at udlede eventuelle alders- eller generationsbetingede forskelle, man synes at forudsætte en intim, men også selvfølgelig praksis, som man ikke bruger mange ord omkring, fx nævner ingen ritualets ’kropslighed’, at vi knæler sammen og modtager brød og vin i nadveren. En enkelt yngre kvindelig kirkegænger nævner intimiteten ved at ”sidde skulder ved skulder”, men knytter det i højere grad til det fælles/individuelle, at vi sidder sammen med ”hver vores lille verden, hver vores grund til at sidde der”.

I de kirker, hvor man bevidst benytter brød i stedet for oblater, registreres det, at formen ”var en lille smule anderledes”, men det var også fint, for ”oblatten kan man ved Gud godt leve uden”. I de kirker, der benytter den mere traditionelle oblatform, opleves praksis naturlig og selvfølgelig af kirkegængerne.

## MUSIK OG SALMER

I synet på salmer og musik er de lejlighedsvis også stort set enige på tværs af alder. Det musikalske tillægges stor betydning og fremhæves i positive vendinger, uanset om kirken benytter sig af orgelet alene, orgelet kombineret med flygel/klaver eller om koret synger fra pulpitur/gulv.

I de kirker, hvor man arbejder med at have koret nede på gulvplan, opleves tiltaget positivt, som en mandlig kirkegænger lidt forsigtigt formulerer det, "man kan sige måske en måde at knytte sig lidt nærmere til menigheden måske [...] det gør det en lille smule, jeg vil ikke sige dagligdags, men lidt mere nutidigt." [Jens, 74, Flintholm]

Også en yngre kvindelig kirkegænger fortæller, at bl.a. brugen af kor og klaver på gulvet foran i kirken gør, at hun får følelsen af "at træde ind i et regulært fællesskab". Hun nævner også, at musik og kor udelukkende fra pulpituret kan blive for meget "engle- og skønsang oppefra." [Ellen, 42, Lindevang]

Omvendt fortæller den lejlighedsvis kirkegænger om de kirker, der bruger en mere traditionel form (orgel og kor fra pulpituret), begejstret om orgelet, de fantastisk dygtige korsangere og den skønne musik, "man får foræret, der lige inden og efter prædikenen". Når jeg bemærker, at man i andre kirker arbejder med at rykke koret ned på gulvplan, er reaktionen positiv, men man forbinder ikke korets placering med delagtiggørelse af menigheden. Det handler snarere om, at man så kan se sangerne, "de er tit lidt gemt væk deroppe" og "ellers skal man jo sidde og vende sig for at se dem".

Mens dåbsgæsterne finder salmerne tunge og fremmedgørende, er salmerne for den lejlighedsvis en vital del af højmessen og opfattes som en del af forkyndelsen. Man er fortrolig med salmerne og det er dejligt at synge dem; en enkelt oplever endda, at man "føler nogen fortællinger" ved at synge dem. På tværs af alder er det desuden her, man udover nadverdeltagelsen føler sig mest aktiv og involveret i gudstjenesten, for "ellers sidder man jo mest og lytter".

Flere af de lejlighedsvis kirkegængere udtrykker desuden, særligt blandt de ældre, en glæde ved de mange nye salmer, der i samspil med de mere traditionelle benyttes i alle kirkerne. En ældre kvinde fremhæver fx salmer fra de sidste 20-30 år, som hun finder mere vedkommende og forståelige end de gamle. De nye salmer må dog ikke overskygge de mere traditionelle, men skal – i samspil med de gamle – indgå som et fornyende element. En yngre kvinde forklarer, at det handler om at bevare nogen "nogenlunde faste rammer, med sådan nogen led, som vi er vant til og som det er godt at varme op til" – og bemærker om overvægten af nye salmer ved den pågældende højmesse:

Jeg synes jo, det er skide sjovt at synge nogen nye salmer også [...] og det ville være fint, hvis det var en eller max to, men når det er stort set alle salmer, man ikke kan, altså så får, jeg oplevede i hvert fald, at det blev fremmedgørende. [Ulla, 48, Flintholm]

## KOLLEKTER OG BØNNER SAMT MINDRE LITURGISKE ÆNDRINGER

Som i forbindelse med nadverritualet hæfter ingen af de lejlighedsvis sig nævneværdigt ved brugen af nye kollekter og bønner. Både yngre og ældre noterer sig fravær af den traditionelle ind- og udgangsbøn, der er gode som "indledning og afslutning", men flere henfører det til egen vane. En ældre kvindelig kirkegænger understreger overfor mig, at hun altid lytter til bønnerne, det viser sig dog at være kirkebønnen; en anden opfatter på samme måde spørgsmålet som omhandlende Fadervor og kirkebøn.

Den manglende opmærksomhed omkring de nyere kollekter og bønner kan (jf. nadveren), skyldes, at bønnerne opleves som 'faste' led, man er vant til dem som en del af den liturgiske ramme eller rytme, men lytter ikke nødvendigvis til ordlyden. Den kan også skyldes, at bønner og kollekter i de kirker, der arbejder med gudstjenestens sproglige led i form af nye bønner, men også regibemærkninger og eventuel velkomst, spiller sammen med den sproglige 'tone' i gudstjenesten og er medbestemmende for oplevelsen af gudstjenesten som nutidig og "naturlig":

Fx svarer en yngre kvinde, der kommer i Lindevang p.g.a. kirkens profil, meget symptomatisk, da jeg spørger hende til brugen af nye kollekter, at det har hun faktisk ikke bidt mærke i, men hun har "bidt mærke i en større naturlighed, og det kan da være, at det er den, der så i virkeligheden skinner igennem i forhold til selv at have arbejdet med ordene." [Ellen, 42, Lindevang]

Omvendt fremhæves fx Mariendal Kirke i positive vendinger netop for den traditionelle og forventelige form, der "var lige efter bogen": "Altså jeg kan ret godt lide, når det sådan er rimelig, ikke fordi jeg har noget imod, når der sker noget nyt og andet, men jeg kan nu også meget godt lide det traditionelle. Det synes jeg godt om." [Eva, 69, Mariendal]

Generelt set opleves den enkelte kirkes liturgi af de kirkegængere, der enten bevidst vælger kirken eller besøger den i forbindelse med en anden lejlighed, i overensstemmelse med det udtryk, der tilstræbes i kirken. Direkte adspurgt kommenterer den lejlighedsvis loyalt eventuelle liturgiske ændringer i de enkelte kirker, men refererer også flere gange til egen kirkelig sædvane og praksis.

Fx bemærker den ældre lejlighedsvis, der besøger Flintholm Kirke p.g.a. præsten, at det kun "er fint med en sproglig fornyelse, også af hensyn til yngre mennesker", mens de to yngre, der besøger kirken p.g.a. dåb, vurderer, at velkomst og regibemærkninger er "et positivt stilistisk greb, der kan virke mindre fremmedgørende og mere inkluderende", også for de ikke kirkevante – den nutidige sprogtonen må dog ikke 'classe' med den mere højtideligt klingende i korsvar og nadverindledning:

Og så synes jeg bare den der lille ting med, at præsterne er begyndt at sige 'nu rejser vi os sammen op', altså i gamle dage var det jo sådan noget med, at nu stod de hellige farisæere op og var dem, der kunne finde ud af, hvornår man rejste sig og satte sig ned og kiggede misbilligende på dem, der ikke kunne, så sådan et lille kunstgreb kan jo være inviterende i sig selv, ikke. [Ulla, 48, Flintholm]

I de kirker, hvor man bevidst vælger den mere traditionelle form kombineret med mindre nyere tiltag, fx brug af få regibemærkninger, enkelte nye salmer og kollekter, opleves gudstjenesten også her ud fra det liturgiske helhedsudtryk: Fx nævnes Sankt Thomas for det musikalske udtryk fra orgel og sangere, ligesom den lejlighedsvis kirkegænger her oplever, at gudstjeneste og forkyndelse er "mindre tung", der er ikke så meget synd og dommedag, mindre "skam og satan og djævl og rend mig i nakken!" [Inger, 67, Sankt Thomas]

Blandt de ældre kirkegængere nævner kun en enkelt uopfordret, at man godt kan inddrage menigheden lidt mere, fx i form af læglæsere, så man ikke bare sidder og lytter og tager imod hele tiden, men selv er nødt til at være lidt aktiv.

## TRADITION – FORNYELSE

Når jeg spørger de lejlighedsvis kirkegængere til deres syn på fornyelse af højmessens afviger svarene – som i spørgsmålet om prædiken/tekst – igen på måder, der synes at hænge sammen med alder:

Den ældre generation er umiddelbart meget afvisende overfor spørgsmålet om fornyelse, man understreger, at højmessens i sin ”kerne skal vedblive med at være som den er, med salmer, tekstlæsninger og prædiken”. Spørgsmålet om fornyelse synes at forbindes med ganske omsiggribende ændringer i forhold til faste led og højmessens struktur som sådan. Fornyle forbindes ikke med de eksempler på og tiltag til fornyelse, fx nye salmer og musik, som flere faktisk fremhæver i positive termer.

Det skyldes formentlig, at de ældre i høj grad er både bevidste om og bekymrede i forhold til udfordringen, det yngre kirkefremmede publikum, som flere af dem nævner i forbindelse med spørgsmålet:

*(pause) – uhm, ja ... (pause) – du sagde, kirken er jo nødt til at forny sig? Ja, den er nødt til at forny sig, men men des- jeg vil ikke sige desværre, men jeg har det lidt sådan, at jeg holder meget af ting, som er status quo, altså jeg kan godt lide, at der ikke er så store overraskelser og ja, det genkendelige ved det kan jeg godt lide, men jeg er godt klar over, at yngre mennesker, de skal have noget andet for, at vi kan gøre dem interesserede i – øh – at kirken, den skal være mere rummelig ... i dag. [Kirsten, 77, Lindevang]*

For den ældre karambolere glæden og trygheden ved det genkendelige og traditionelle med en oplevelse af, at man er nødt til at tiltrække også det yngre publikum, hvis kirken skal bestå. I forhold til et yngre publikum, forestiller den ældre sig – og ikke helt uden grund – er det ikke tilstrækkeligt med mindre forandringer og variationer af liturgien. Som Kirsten uddyber, kender hun ”ikke selv nogen yngre mennesker”, men hun er bange for, at de synes, ”det er kedeligt i kirken”.

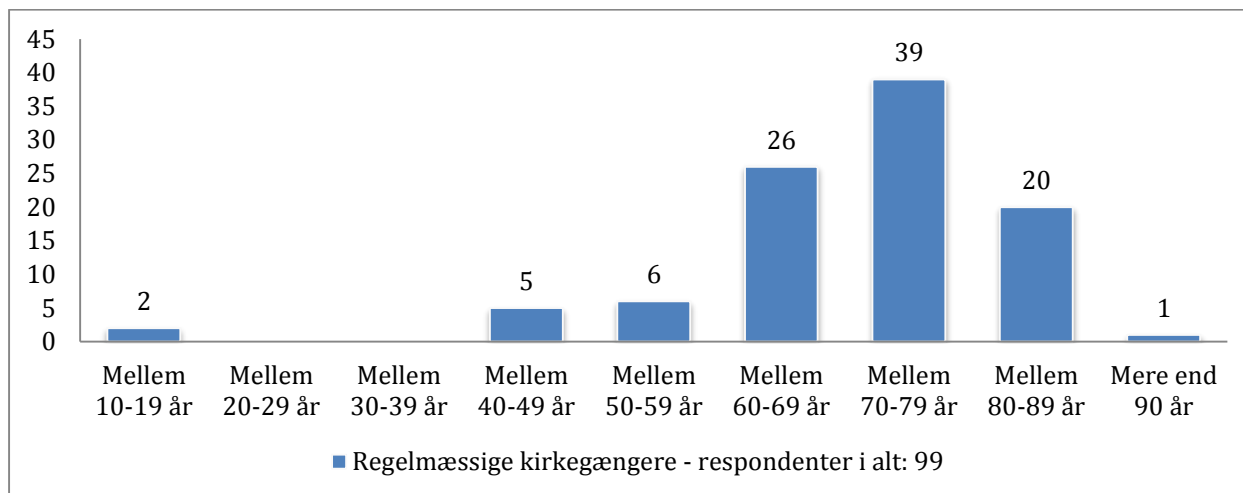
De yngre lejlighedsvis er mindre forskrækkede og mere nuancerede i deres svar. De forbinder ikke kun spørgsmålet om fornyelse med det yngre publikum, men lige så meget med en kritisk reflekteret fornyelse, der opfattes som helt naturlig i arbejdet med traditionen, ligesom ”vi tager stilling til alt andet og fornyr os hele tiden”. De holder som de ældre af højmessens og de faste liturgiske led. Ligesom de tager afstand fra tradition for traditionens skyld, ønsker de heller ikke en fornyelse for fornyelsens skyld.

Som en mandlig kirkegænger formulerer det, handler det om at ”bevare blikket bagud uden at fortynde formen til det uigenkendelige”. En anden understreger, at det genkendelige i højmessens ikke må udvandes til ”sovs og kartofler”, som til juleaften, der i hendes optik er en ”leflen for laveste fællesnævner” – ”sådan får man ikke kunder i butikken”. Og hun uddyber meget præcist, hvad det kan ses som foreløbigt udkomme af undersøgelsen af hhv. dåbsgæsters og lejlighedsvis kirkegængeres forventning til og oplevelse af højmessens:

*Det er noget med at finde, altså invitere dem, som måske ikke har et naturligt forhold til kirken, men også passe på ikke at fremmedgøre dem, som har – man skal jo heller ikke støde dem fra sig, som finder en glæde og et fællesskab ved kirken og højmessens, som den er i dag [...] altså kirken kan ikke nødvendigvis ramme alle med sit fællesskab og det tænker jeg, det skal man måske heller ikke prøve på, men jeg tror måske godt, man kunne fange nogen, som i dag ikke er ... [Ulla, 48, Flintholm]*

## DE FASTE KIRGEGÆNGERE

Omtrent 100 mennesker blandt de faste kirkegængere besvarer spørgeskemaet, heraf anfører 56 personer tlf.nr. eller e-mail adresse. Mere end halvdelen indvilger altså i at stille op til en uddybende samtale.



Blandt de personer, der vælger at besvare spørgeskemaet ses en vis overvægt af mennesker mellem 60 og 89 år, særligt mellem 70-79 år. Det svarer da også overens med observationer fra gudstjenesterne, hvor størsteparten af den faste menighed ikke overraskende har en vis alder: Kernegruppen har ikke længere arbejde og hjemmeboende børn, flere er over pensionsalderen.

På baggrund af spørgeskemaerne udvælger jeg to faste kirkegængere fra hver kirke, tre mænd og fem kvinder. De tre mænd og fire af kvinderne er mellem 60-79 år, en kvinde er mellem 40-49 år.

### Mere end højmessefællesskab – kirken som tros- og socialt fællesskab

Flere af de faste kirkegængere fortæller, at de er opvokset med kristendom og kristne værdier, der også i dag er en væsentlig del af deres liv og hverdag. Som de ældre lejlighedsvis er flere, efter et liv med familie og arbejde, vendt tilbage til kirken på regelmæssig basis. Generelt går den faste kirkegænger til højmesse flere gange om måneden, men ikke nødvendigvis hver søndag.

Enkelte har opsøgt kirken af andre årsager, fx relation til en fast kirkegænger, et kulturelt tilbud, en temaeftermiddag, et tilbud til børn el.lign., men er gennem mødet med kirken blevet involverede i dens og menighedens liv og er derfor også begyndt at gå regelmæssigt til højmesse. To er sognebåndsløsere og har fundet et kirkeligt fællesskab, der svarer til deres behov og ønsker; for den ene er det præstens person, for den anden er det kirkens profil og modtagelsen fra de frivillige, der har været udslagsgivende.

For de faste kirkegængere er søndagens højmesse som for de lejlighedsvis forbundet med et fællesskab, der er både væsentligt og vedkommende for deres trosliv. Igennem højmessedeltagelsen finder man på det personlige plan "åndelige vitaminer", et "refugium", ro, men også trøst og lindring, et "ståsted i svære tider". Enkelte nævner, at den faste kirkegang udvikler troen, ligesom en forbinder kirkegangen med en stadig påmindelse om eller indøvelse i kristen livsførelse og tilværelsestyndning:

En ting er, at man føler, man er kristen eller hvad man nu er, ikke, så er vi jo dog trods alt alle sammen, vi er døbt i den kristne tro, vi er gift i kirke og konfirmeret og alt det der, men man kan jo godt være tilbøjelig til som almindeligt menneske at glemme, hvad det hele det egentlig drejer sig om – og det vil vi ikke, derfor kommer vi i kirken [...] vi er jo ikke præster, vi er ganske almindelige mennesker, ganske almindelige danskere, som godt vil passe på det, som vi nu engang er opdraget i. [Egon, 80, Thomas].

De faste kirkegængere fremhæver desuden kirkens øvrige tilbud, som de stort set alle benytter sig af, fx hverdagsandagter, temaeftermiddage, film- og foredragsaftener, udflugter o.lign. Aktiv kirkegang er ikke som for den ældre lejlighedsvis begrænset til højmessedeltagelse; kirken og dens forskellige tilbud og aktiviteter er en naturlig del af både tros- og socialt liv. I den forbindelse nævner flere også de 'diakonale' tiltag i kirken, fx frivillige eller menighedspleje, hvor man har fundet et socialt netværk og et tilhørsforhold, som særligt for de ældste er vigtigt, fx:

For min kone og mig er vigtigt, det er, at vi har fået et netværk på den måde, som vi ikke rigtigt har, for folk dør jo omkring os – så når vi kommer derover næsten hver 14. dag, så møder vi nogen mennesker, som efterhånden har lært os at kende og som vi kan hygge os lidt med og more os lidt med. [Egon, 80, Thomas]

De faste kirkegængere er alle fortrolige med deres kirkes liturgi, fx nævnes tiltag til liturgisk fornyelse og forandring i enkelte kirker i positive toner af den faste kirkegænger her, ligesom jeg i de kirker, der bruger en mere traditionel liturgisk form, møder den samme fortrolighed med og bevidsthed om gudstjenesten og dens enkelte led. Generelt fremhæves i rosende og begejstrede vendinger den enkeltes sognekirke og kirkens præster; man har et godt kendskab til præsterne, både som mennesker og som forkyndere: "Jeg kunne ikke være mere tilfreds med min kirke, jeg synes, det er en pragtfuld kirke, med spændende præster, som også udvikler sig." [Rebecca, 48, Lindevang]

Det indgående kendskab til kirkens liturgi giver også gruppen af faste kirkegængere en anden kritisk nuanceret tilgang til liturgien end hos flere af de lejlighedsvis. I en anden grad indgår samspillet mellem tradition/fornyelse integreret i deres svar og relateres på forskellig måde til temaerne fælles/individuel og fortrolig/fremmed. Som den yngre lejlighedsvis kirkegænger holder den faste af højmessens form og indhold, men forventer en kritisk reflekteret brug af traditionen, der også viser sig i oplevelsen af gudstjenesten som helhed og af de enkelte liturgiske led.

## PRÆDIKEN OG BIBELTEKST

Den faste kirkegænger orienterer sig overvejende i forhold til liturgien som helhed, der i høj grad opleves i overensstemmelse med det udtryk, der tilstræbes i den enkelte kirke. Men det er bl.a. fortroligheden med kirkens liturgi, der gør, at prædikenen fremhæves af den faste kirkegænger:

Jeg synes, det er vigtigt, at der er noget saft og kraft i den prædiken, der kommer, fordi alt det andet er sådan nogenlunde, som det plejer, der er de salmer, der skal synges og indgangsbøn og alt det der. [Rebecca, 48, Lindevang]

På linje med den yngre lejlighedsvis kirkegænger understreger den faste prædikenen og prædikenen forhold til de bibelske tekster: Den vedkommende prædiken forventes at tage afsæt i dagens tekst(er) og formå at relatere dem til nutiden, så prædikenen rammer noget personligt i den enkelte.

Den skal gå ud fra søndagens tekst, synes jeg, og så sætte nogen tanker i gang, så man føler man udvikler sig [...] øhm men jeg synes også, det er vigtigt, at der bliver knyttet en øhm en aktuel tråd til det, ikke [...] og det synes jeg



vores præster gør meget, forbinder det til et eller andet nutidigt, en eller anden en ny bog eller en film eller et eller andet, der sker, noget aktuelt, ja. [Jette, 68, Flintholm]

De faste kirkegængere udtrykker som de ældre lejlighedsvis en glæde ved de bibelske tekster, der "som en god bog" kan tåle at blive genbesøgt for at få åbnet nye aspekter og nye tolkninger, men også den samme tillid til teksternes gyldighed og aktualitet. Nutidige begivenheder kan spejles i de bibelske tekster og deres verden, som en mandlig kirkegænger om den vedkommende prædiken udtrykker det i citatet nedenfor:

Hun brugte noget nutidigt og brugte samtidig øh bibelens sprog, som øh grundlag for det, hun sagde, og lavede, hvad skal man sige ligesom en øh kobling omkring tingene i forhold til de ting, der sker på nuværende tidspunkt og i forhold til bibelens øh tekst [...] At det der sker, det skete jo også i en del af bibelteksterne. [Svend, 80, Mariendal]

Men fokus på dagens prædiken har også at gøre med kendskabet til præsten og ønsket om at høre, hvad han/hun har at sige om teksten til den pågældende søndag, ligesom der er en stor loyalitet overfor præsten, der har at gøre med forpligtelsen på dagens tekst – som en, om de mere tunge bibelske tekster, udtrykker det: "Ja, somme tider, så tænker jeg uh ha, det er godt, det ikke er mig, der skal holde prædiken over den."

En yngre kvindelig kirkegænger udtrykker samme loyalitet og interesse for præstens udlægning, der gør, at prædiken, selvom den ikke lige 'rammer' den søndag, kan blive hængende i baghovedet:

Nogen gange kan du da ikke følge, hvad det er, det er klart, det er jo et menneske, som har en mening om noget, og det er måske ikke altid, du lige kan følge det, men det gør, at du tænker, det gør jeg i hvert fald. Når jeg går hjem derfra, altså jeg tænker 'hm, hvad mente han eller hun egentlig med det' [...] altså det hænger lidt i baghovedet. [Rebecca, 48, Lindevang].

Hvor den ældre lejlighedsvis i forhold til den mere eller mindre vedkommende prædiken kan finde betydning og mening i de øvrige liturgiske led, forventer den faste i højere grad et samspil mellem prædiken og bibeltekst, men her spiller også kendskabet til præsten en afgørende rolle for oplevelsen af prædiken. Modsat dåbsgæsternes fremmedgjorte forhold til bibelteksten og individualiserede tilgang til prædikens relevans er forkyndelsen for den faste kirkegænger et fælles anliggende mellem præst og menighed, og man forventer og ser frem til, at præsten på en nutidig og vedkommende måde udlægger dagens tekst i sin prædiken.

## MUSIK OG SALMER

På linje med den lejlighedsvis kirkegænger fremhæver også den faste – afhængigt af kirkens profil (se nedenfor om forskelle kirkerne imellem) – musik og salmer: De forskellige musikalske led, fx præ- og postludium, korsatser og salmevalg, er vigtige elementer, der er med til at binde gudstjenesten sammen og på forskellig måde nuancerer og kommenterer tekst og prædiken.

Der er ikke overraskende et stort kendskab til salmerne blandt de faste kirkegængere, man holder af de traditionelle og klassiske salmer, men udtrykker også et ønske om og en glæde ved de mange nyere salmer, som stort set alle fremhæver. En mandlig kirkegænger peger fx på nye salmer fra 80'erne og 90'erne, der modsat de mere traditionelle "virkelig brager igennem". Eller som en kvindelig kirkegænger om de nye salmer udtrykker det:



Ja, en måde at forkynde aktuelt på, Grundtvig og dem alle sammen, de er jo fine, men de nye, de siger det med andre ord, de nye salmer siger det med andre ord – det er en meget god idé. [Gunhild, 80, Sankt Thomas].

Salmerne er en del af søndagens forkyndelse, og her opleves de nye, upåagtet respekten for Grundtvig og de øvrige store salmedigtere, som en aktuel og nutidig udlægning af det samme indhold.

Altså, jeg kan rigtig godt lide de nyere salmer. Somme tider så sidder jeg og tænker, hvorfor synger vi ikke nogen flere, men ja (*pause*) det kan jeg, jeg kan rigtig godt lide dem, og det er måske, fordi jeg synes nogen af de ældre tekster, de er tunge, og de er lidt vanskelige at forstå, og man skal hele tiden minde sig selv om, at det er ikke en, der er skrevet i forgårs (*hun ler*). [Ingrid, 74, Mariendal]

Citatet udtrykker en interessant tendens blandt flere af de faste kirkegængere, jeg har talt med; de forekommer lidt mere progressive og mere indstillede på mindre liturgiske ændringer og variationer end den ældre lejlighedsvis: Fornyelse, her i form af nye salmer, er en naturlig og integreret del af det traditionelle stof, der kan opleves utidssvarende og svært tilgængeligt. Citaterne vidner også om, at praksis i kirkerne med at blande gamle og nye salmer i højmessen synes at have bevirket, at flere af de nye salmer er indsungne og velkendte blandt de faste. Uanset om det drejer sig om gamle eller nye salmer fremhæves dog gentagelse og genkendelighed, der af den faste forbindes med vigtigheden af selv at kunne deltage aktivt i salmesangen.

En mandlig kirkegænger fortæller fx om de forskellige gendigtninger, salmer med flere mulige melodivalg, hvordan det uvante og fremmede kan virke passiviserende på følelsen af delagtighed i gudstjenesten:

Altså, der oplevede jeg så også, at salmerne måske sommetider også kunne være lidt vanskelige [...] og der er du nødt til at sidde ligesom som anden violin og sidde og vente, til korsangerne ligesom har lagt ud og sidde og forsøge at følge korsangerne, og det kan sgu somme tider godt være svært. Og det er måske her, hvor præsternes arbejde i samarbejde med organisten, ikke, kunne ligesom udvælge noget, som øh er lidt nemmere tilgængeligt for menigheden ... fordi hvis ikke man kan synge med, så kan man ligesom føle, man er lidt ensom ... i stedet for. [Svend, 80, Mariendal]

For den faste kirkegænger hænger et vedkommende musikalsk udtryk ikke som for dåbsgæsten sammen med koncertoplevelsen, som man kan være passivt lyttende til, tværtimod opleves det passive som ekskluderende fra fællesskabet. Den egne deltagelse i gudstjenestens fællesskab er for de faste i høj grad medbestemmende for deres oplevelse af højmessen, hvor nyere salmer indgår som naturlige elementer i den traditionelle forkyndelse.

På samme måde forudsætter flere af de faste kirkegængere en vis fornyelse af andre af gudstjenestens sproglige led; "det kan ikke nytte", som en kvindelig kirkegænger udtrykker det i forhold til nadveren, "at man hager sig fast i ældgamle ritualer og bruger et gammelt sprog, der virker anstødeligt", fx "æd dette". Man må forny sig sprogligt og begrænse det meget indviklede og højtidelige sprog, men som hun tilføjer med en lille latter "i et lidt langsomt tempo". [Ida, 68, Lindevang]

Ønsket om at forny sig – i et lidt langsomt tempo – hænger for flere af de faste sammen med dels egen oplevelse af højmessen, dels hensynet til den yngre generation:

Der, hvor præsten synger og koret svarer 'og med eder', det er så gammeldags, så man burde afskaffe det lynhurtigt, det er en lille detalje, jeg ved det godt [...] Unge mennesker forstår det jo ikke, de aner ikke, hvad det er for noget og de tænker, nå hvorfor siger de sådan, med eder, skal de bande? Jamen altså, det er nogenlunde for at

sige, at hvis kirken ikke passer på, så bliver den gammeldags og så mister den sørme alle sine tilhængere. [Egon, 80, Sankt Thomas]

Her spiller hensynet til de yngre ind sammen med bekymringen for, at kirken mister sine tilhængere, hvis den bliver for gammeldags i sit udtryk. Som flere af de ældre lejlighedsvis kirkegængere medtænker også de faste den yngre ikke kirkevante gruppe i nødvendigheden af at forny sig – en fortæller, at hun, hvis fx dagens prædiken eller salmevalg er ”lidt tungt”, sidder og tænker om de unge dåbsgæster: ”Kommer de igen en anden dag eller tænker de: Pyh ha, det var for meget af det gode”.

## KOLLEKTER OG BØNNER

I synet på og oplevelsen af kollekter og bønner øjnes umiddelbart en vis dobbelthed i forhold til spørgsmålet tradition/fornyelse, der dels synes at hænge sammen med kendskabet til mulige variationer, dels med den enkeltes liturgiske temperament. Som en kvindelig kirkegænger udtrykker det, er kollekter og bønner på ”jo nogen ting, som man gør, fordi det gør man”. Hun nævner dog, at hun godt kunne ønske sig ”noget i retning af Anne Sofie Seidelins bønner”.

Begge de to ovenfor antydede tilgange findes repræsenteret hos de faste kirkegængere. Nogen synes at opleve kollekter og bønner mest som sædvane og fast praksis, hvor man ikke nødvendigvis lytter til ordene:

Jamen, det synes jeg, også skal være der som den faste form [...] man lytter nok ikke specielt, mere end at ordene bare er der og hører til ... en komme i gang måde, ligesom når man byder velkommen, det er kirkens måde at gøre det på. [Gunhild, 80, Sankt Thomas]

Andre har en anden forventning om et nyere sprogligt udtryk også i kollekter og bønner – som en mandlig kirkegænger, der afbryder mig, da jeg nævner udgivelsen af *Gudstjenestens Bønner 1*, begejstret udbryder: ”Bravo! Sig bravo til dem! Det glæder jeg mig til. Bravo. Det er sådan noget, der skal til.” [Egon, 80, Sankt Thomas]

På baggrund af samtalerne med de faste er det ikke muligt at udlede én overordnet tendens i forhold til spørgsmålet om nyere kollekter og bønner; forventning og oplevelse synes som nævnt at have at gøre med både kendskab til variationsmuligheder og liturgisk temperament.

På samme tid fremhæver kirkegængerne også de faste og fælles liturgiske led som Fadervor og Trosbekendelsen, der ”sidder på rygraden” og – for ”dem kan man jo alle sammen” – har en slidstyrke også rent sprogligt. Som i forbindelse med salmesangen lægger man vægt på, at menigheden er fælles med præsten i bøn og bekendelse, der dog også mere individuelt forbindes med en væsentlig og central bekendelse på et kristent værdigrundlag.

## NADVER – VELSIGNELSE OG DÅB

### Tradition for traditionens skyld eller bevidst valg af praksis?

Som de lejlighedsvis kirkegængere er de faste fortrolige med nadverritualets form og indhold, der dog af denne gruppe mere eksplicit forbindes med den individuelle tilsigelse af ”syndernes forladelse”. Af den grund udviser de faste kirkegængere en tankevækkende forskellighed i forhold til deres deltagelse i nadveren.

For flere opleves ritualet som vedkommende og væsentlig for eget trosliv, som fx en mandlig kirkegænger lidt forlegent udtrykker det i citatet nedenfor:

Men ellers så går jeg ikke så højt op i det, jeg spiser og drikker det bare ... (*lang pause*) og får de gode ord med på vejen, ja så kan jeg gå igen, så har jeg fået aflad for en uge, så bliver jeg klar igen en uge mere eller fjorten dage (*han ler*) sådan kan man også se på det, ikke [...] Du har sonet alle dine synder der, ej det var dejligt, så er vi klar igen, så klarer vi en uge mere (*han ler*). [Erik, 69, Flintholm]

De faste udtrykker stort set alle viden om sakramentets teologiske indhold, men som de lejlighedsvis går man i forbindelse med nadveren ikke nævneværdigt op i mindre formmæssige ændringer, nadverbøn og nadververs – som en kvindelig kirkegænger svarer, da jeg spørger til brugen af ”O du Guds lam” i nadveren:

(*lang pause*) Jeg har det lidt sådan nå ja, det er så en del af ritualet og man altså (*pause*) – ritualer behøver man heller ikke at forstå og man behøver ikke at forklare det og man behøver heller ikke, jeg havde nær sagt, stå inde for hver eneste linje i et ritual, fordi det er bare, det er et ritual ... og noget, der er i forvejen. [Ingrid, 74, Mariendal]

Mindre eller manglende variationer i den ritualiserede form behøver man hverken at forstå eller forklare; det er ’bare’ et ritual, men også noget, der er der i forvejen, og som man deltager i uden nødvendigvis bevidst at tilslutte sig de enkelte led. Omvendt kan man også, som flere af de faste kirkegængere, bevidst fravælge ritualet, som noget man ikke bare tilslutter sig, selvom det er blevet et traditionelt element i søndagshøjmesse:

Jeg deltager aldrig i nadveren [...] det siger mig ligesom ikke rigtig noget, at ligge på knæ deroppe og få et stykke pap og en sjat vin, det siger mig ikke rigtig noget, og øh selvom man taler om syndsforladelse og det hele, og så synes jeg som sådan, jeg ikke har nogen synd, jeg har at skulle forlade. [Svend, 80, Mariendal]

Svend udtrykker her en vis afstandtagen fra den traditionelle nadverpraksis i både form og indhold, han har ikke noget behov for at ligge på knæ og få syndsforladelse. En anden forklarer, at vel er nadveren en tradition, men også et ritual, han ikke helt forstår; det er et gammeldags ritual og man skal passe på med ikke at ”øhm synke ned i et ritual, som som vi ikke rigtigt tror på [...] jeg havde nær sagt, det må ikke være ligesom at børste tænder, hvad man gør hver dag.” [Egon, 80, Sankt Thomas]

Deltagelse i nadveren som fælles liturgisk led må med andre ord ikke blive tradition for traditionens skyld, ”ligesom at børste tænder”. Hvis man ikke forstår eller kan tilslutte sig indholdet, fravælger flere den fælles praksis. Er denne umiddelbart kritisk reflekterede tilgang til traditionen, ritualet, som hos den yngre lejlighedsvis et udtryk for en individualiserende tendens, der på tværs af alder har at gøre med tidsånd? En kvindelig kirkegænger, der selv holder meget af nadveren, formulerer i citatet nedenfor hvad, der kan ses som en lidt mere nuanceret fortolkning af en dybereliggende årsag til flere af de fastes oplevelse af nadveren:

Nej, det er meget sjovt, fordi jeg har netop tænkt på, at jeg synes, det er noget af det, der har forandret sig, siden jeg var ung, for der var det anderledes højtideligt og man måtte endelig ikke komme til alters, før man var konfirmeret [...] Ved du hvad, det er som om, at det er hele holdningen, der har ændret sig (*pause*) hvor det i højere grad er blevet en del af højmesse eller af gudstjenesten, eller er det mig, der husker forkert, jeg synes, at det er netop der i 50-60’erne, at der lå den altid ligesom hægtet på, når man var færdig, så kunne de særligt hellige ... (*hun ler*) [Ingrid, 74, Mariendal]

Det er muligt, at Ingrid her artikulerer en bevidst eller ubevidst modstand mod sakramentet for flere af de faste, der forbinder nadveren med en "særlig", næsten ekskluderende hellighed forbeholdt de 'få udvalgte'. Først med Ritualbogen 1992 bliver nadveren en integreret del af søndagens højmesse. Den liturgiske opritualisering synes dog ikke af alle at opleves lige naturligt. Det er en praksis, der ikke som for de yngre lejlighedsvis er en sædvanlig og naturlig del af søndagens højmesse, men forbundet med, som en siger, et næsten "katolsk aflad", som man ikke tilslutter sig – heller ikke p.g.a. den ritualiserede form, der nok er tradition, men for disse ikke en traditionel praksis.

Som en fortæller, tror hun, at forholdet til nadveren hænger sammen med hendes barndom, forældrene gik ikke ret tit til alters, så hun er ikke fortrolig med ritualet, der ikke siger hende noget "for nu at sige det lige ud". Omvendt fremhæver de samme kirkegængere *velsignelsen* som noget helt afgørende:

Ja, men det er jo noget helt andet. Jo fordi det er jo noget, der altid har betydet noget, for det kan jeg jo huske helt fra rigtig gamle dage [...] ja, det var ligesom om, at så fik man sådan et klap på skulderen fra det høje og følte sådan en fred inde i sig, at uanset hvad, så var der noget ovenover en selv, så det betyder noget, de der ord der bliver sagt [...] altså man får sådan en fred inde i sig selv, når man hører begge velsignelserne. [Ida, 68, Lindevang].

Her er det velsignelsen, der huskes helt fra gamle dage og som – "uanset hvad" – forbindes med et klap på skulderen fra det høje. En anden kvindelig kirkegænger sætter forholdet noget på spidsen, da hun udbryder, at hvis "alt havde været formløst", ville hun gå i kirke bare for velsignelsen. For nogen er velsignelsen en fast og fortrolig form, der (jf. indholdet i nadveren) opleves som et møde mellem vertikalt og horisontalt med en indre fred til følge, et klap på skulderen, et værn mod formløshed.

Det er da også tankevækkende, at flere af de faste kirkegængere, når vi taler om nadveren og en eventuel modstand mod ritualet, flytter fokus til *dåben*, det andet sakramente: For her "sker der jo virkelig noget". Dåben forbindes med en eksistentielt set afgørende og væsentlig begivenhed: Indlemmelse i kristendommen. Synet på dåbshandlingens centrale betydning viser sig også i forhold til ønsket om fortsat at placere dåben i søndagens højmesse, en praksis, som flere af de faste holder meget af. Dåbshandlingen er dels en højtidelig kirkelig ramme omkring en begivenhed mellem barn og forældre, dels et fællesskab på tværs af tid og aldre, hvor vi, som en udtrykker det, "fører kirken videre":

Jamen kære venner, jeg synes jo, at et af aspekterne ved en barnedåb, det er da den der, at hvad er det vi gør, vi inviterer, vi tager imod et nyt barn ... Og det, synes jeg, faktisk er, det, synes jeg, er rigtig flot. Så *den nyere tradition med at lægge dåb om lørdagen*? Ja! Den er jeg ikke tilfreds med, det er jeg ikke! [Ingrid, 74, Mariendal]

## TRADITION / FORNYELSE

Som vist ovenfor indgår spørgsmålet tradition/fornyelse integreret i de faste kirkegængeres svar, man forholder sig nuanceret og reflekteret til højmessens og dens traditionelle led – som en kvindelig kirkegænger meget rammende for de faste svarer på mit spørgsmål, om det er tid til, at kirken arbejder med at forny højmessens:

Ja, det synes jeg da, vi skal, men jeg synes også, vi skal, altså der er jo også noget tradition i det, selvfølgelig skal vi også bevare noget af traditionen, ikke, men jeg synes faktisk, at det er rart, at den, at sproget og at øh tingene bliver nærværende og får betydning for os, øh de ting, der ikke har betydning, altså lad det være. [Jette, 67, Flintholm]

Modsat de øvrige grupper, dåbsgæster og lejlighedsvis kirkegængere, synes de faste – særligt blandt de ældste – i højere grad at forbinde spørgsmålet tradition/fornyelse med kirkens rolle udenfor søndagens højmesse, i det offentlige rum. Enkelte understreger, at kirken for dem ikke "bare er tradition" i betydningen tom "norm", kirken har snarere en kulturbærende funktion, der bl.a. relateres til samtalen med de øvrige trossamfund. Flere peger på nødvendigheden af en kirkelig fornyelse 'udadtil' i form af dialog og kommunikation. Kirken bør mane til fælles forståelse, fælles accept og anerkendelse i en multi-etnisk og multi-religiøs kontekst. Det er i sig selv tankevækkende, at dialogen de forskellige trossamfund imellem for flere af de ældre er mindst lige så vigtig for kirkens fremtid som hensynet til de yngre dåbsgæster. Den ældre faste kirkegænger forventer, at kirken også i dag og i forhold til det udenfor giver ny form til et 'traditionelt', kristent menneskesyn ved at opfordre til forståelse og dialog på tværs af religiøse traditioner og praksisser.

## **FORSKELLE MELLEM KIRKERNE**

Ovenfor har jeg opridset tendenser og mønstre i forhold til gruppen af faste kirkegængere, der går på tværs af den enkelte kirke. Det er ikke overraskende i samtalerne med de faste kirkegængere, at forskellene mellem kirkerne bliver tydeligst. Den enkelte er et billede på sin sognekirkes profil og praksis i en grad, der gør, at form og indhold næsten falder sammen.

I Mariendal Kirke, der bevidst bruger en traditionel og stram liturgisk form bl.a. for at være bred folkekirkelig, fremhæver de faste kirkegængere prædikenerne, der er nutidige, "folkelige og let tilgængelige", også den ikke kirkevante kan følge med. I prædikenen kan præsten træde ud af de mere formaliserede rammer; en nævner af samme årsag, at man kunne "indlægge en pause" mellem prædiken og de på prædikenen følgende højtideligt klingende led. Kirkens udeladelse af ind- og udgangsbøn skaber for den faste kirkegænger et "mere glidende forløb i præstens arbejde". Her fremhæves også dåbens placering tidligt i gudstjenesten, der modsat dåbsgæstens oplevelse, forbindes med en "højtidelig handling alene for gruppen", hvorpå barn og forældre "inviteres ned i kirken" til de øvrige. En nævner Seidelins bønner, der også bruges i kirken, men der er intet ønske om nyere sproglige udtryk, derimod fremhæves prædiken og nye salmer som eksempler på sproglig-musikalsk fornyelse.

I Sankt Thomas Kirke, der bl.a. arbejder med fortællingen som genre, fremhæver den faste kirkegænger de "fantastiske prædikener", der altid tager afsæt i bibelteksterne, men også igennem en genkendelig billedbrug er let forståelige. En understreger, at det ikke bare er i prædikenen tilgang til bibelteksterne, men også i forhold til de øvrige liturgiske led, at det traditionelle stof bruges på nye og nutidige måder, bl.a. i form af nyere salmer og nyere kollekter. En anden fremhæver også mindre liturgiske tiltag, fx brugen af regibemærkninger, så "ingen bliver pinlig og ingen bliver bedre". De mindre ændringer i formen skaber for den faste kirkegænger en stemning og atmosfære, så gudstjenesten og dens liturgi opleves "mindre kedelig" og traditionel – fx fortæller en, at hun egentlig ikke bryder sig om orgelmusik, men når orgelet spiller sammen med "stemningen i kirkerummet", går det "hele op i en højere enhed", som hun forbinder med følelsen af guddommeligt nærvær.

I Lindevang Kirke, der har en lang tradition for at arbejde liturgisk bl.a. for i højmassen at skabe oplevelsen af en fælles handling mellem præst og menighed, erfares de liturgiske ændringer og variationer af den faste kirkegænger som en tiltrængt fornyelse af en stivnet form. Man fremhæver bl.a. som "noget meget meget nyt" korets lejlighedsvis placering på gulv og brugen af klaver/flygel. Den kontinuerlige markuslæsning har betydet, at teksterne "stod klarere frem" og man blev mere fortrolig med dem, "det var som at følge med i

en serie" gennem forpligtelsen på et enkelt evangelium. En fortæller, at den kontinuerlige læsning også har virket "udviklende på præsterne", der på en anden måde har arbejdet med teksterne i deres prædikener. I positive vendinger fremhæves desuden den lejlighedsvis brug af brød i nadveren, brugen af læge læsere anerkendes som et tiltag til at deltagiggøre menigheden, om end "nogen er bedre til det end andre". Det er i den forbindelse pudsigt, at den faste kirkegænger med 20 år på bagen ikke har lagt mærke til brugen af nye ind- og udgangsbønner samt nye kollekter, "man hører dem måske ikke?", mens den nytilkomne, der i fire år fast er kommet i kirken, fremhæver kollekter og bønner, men omvendt er noget utilpas ved de mange læge læsere, men "det er åbenbart sådan, det skal være i fremtiden".

I Flintholm Kirke har man i flere år arbejdet på at forny højmessens liturgi igennem bl.a. sprog og musik for at inddrage menigheden i gudstjenesten. Her beskrives gudstjenesten af den faste kirkegænger i termer som nærhed, tæthed, "hyggelig" og "i øjenhøjde". Prædikenen fremhæves for den nutidige sprogtone og de konkrete og hverdagsnære billeder, der bruges til at åbne teksterne og gør, at præsten er "tæt på os". Enkelte præster bruger også at prædike fra gulv, det gør prædiken og gudstjeneste "endnu mere vedkommende". Men også brugen af bl.a. velkomst og regibemærkninger er "mere moderne" og skaber samme "tæthed" mellem præst og menighed. En oplever endda velkomst og stemning i kirkerummet "meget betryggende", det er "ikke som i gamle dage, da man nærmest stod ret for pastoren". De mange nye salmer og den faste praksis med at have koret nede giver et nutidigt musikalsk udtryk og en anden "nærhed" mellem kor og menighed. En fortæller, at man oftest benytter nyere kollekter, der medvirker til den nutidige sprogtone, men også den faste brug af brød i nadveren er mere moderne og virker desuden billedskabende: "man kan se det for sig, ikke, da han brød brødet".

Den faste kirkegænger er med andre ord så vant til og fortrolig med den egne kirkes liturgi, at liturgisk form og indhold, uanset om man er sig bevidst om teologien bag de liturgiske valg, i den faste kirkegængers oplevelse af højmassen mere eller mindre smelter sammen.

## OPSAMLING OG KONKLUSION: DELTAGELSE I HØJMESSEN – AFTRADITIONALISERING OG INDIVIDUALISERING

Gennem samtalerne med dåbsgæster, lejlighedsvis og faste kirkegængere har der vist sig flere tendenser og mønstre, der i forhold til temaerne fælles/individuel og fortrolig/fremmed på forskellig måde er medbestemmende for kirkegængernes forventning til og oplevelse af søndagens højmesse.

Nedenfor opsummerer jeg i kort form tendenser og mønstre for den enkelte gruppe. Derpå peger jeg konkluderende på træk grupperne imellem, der har at gøre med alder og fortrolighedsgrad med kirken samt træk grupperne imellem, der går på tværs af alder og fortrolighedsgrad med kirken. Afslutningsvis antydes mulige fortolkninger af undersøgelsen, som kan have at gøre med nye, senmoderne former for 'praksis', der på et sprogligt, intellektuelt og kropsligt niveau influerer på gudstjenestedeltagernes oplevelse af den traditionelle højmesseform, og som har betydning for diskussionen af søndagens højmesse og fremtidigt gudstjenesteliv.

### Dåbsgæsterne

Dåbsgæsterne udtrykker generelt en fremmedgjorthed overfor den faste liturgiske form og dens praksisser. Det viser sig både i forhold til den kristne forkyndelse i prædiken, salmer, bønner, nadver men også i forhold til de forskellige kropslige praksisser med at rejse sig, sætte sig, deltage i nadveren m.m. De fleste finder den liturgiske form som helhed stiv, formel og unaturlig.

Af de dåbsgæster, jeg har talt med, har stort set ingen nogen personlig grund til at opsøge kirken, heller ikke ved højtiderne. Kirken har ingen relevante eller vedkommende tilbud for dem, mener de. Nogle har fravalgt kirken til fordel for et bevidst valg af anden religiøs eller meditativ praksis. Man ser kirken som repræsentant for et fælles, kollektivt værdisæt, men kirken figurerer også som en fjern traditionsmarkør, der ved de lejligheder, hvor man er i berøring med den, forventes at være holdningspræget og samfundsrevsende på linje med andre offentlige debatfora.

Dåbsgæsterne orienterer sig dels i forhold til prædikenen dels i forhold til gudstjenestens musikalske indslag. Det synes at skyldes, at de yngre dåbsgæster er fortrolige med det holdningsprægede, som de kan tilslutte sig eller være uenige med, ligesom dåbsgæsterne er fortrolige med en oplevelses- og underholdningsøkonomi, hvori gudstjenesten og dens liturgiske led opfattes og vurderes på linje med andre kulturelle tilbud i samfundet, fx koncertoplevelsen.

Dåben knyttes ifølge de informanter, jeg talte med, ikke til en indlemmelse i det kristne fællesskab, men fungerer som en begivenhed, som dåbsforældre og følge sammen deltager i. Dåben synes i højere grad at forbindes med en fælles, social begivenhed end med en religiøs, der relateres til det øvrige kirkelige fællesskab. Kirken er en traditionel ramme om begivenheden.

Det, der i en kirkelig optik forbindes med fællesskab – prædiken, salmer, bønner og nadver m.m. – virker fremmed og stift på dåbsgæsterne, hvoraf flere ytrer, at både prædiken og liturgi, især dåbens placering, gerne må afstemmes til lejligheden, bl.a. i form af en venlig og mild forståelse af kristendom som kærlighed; generelt synes dåbsgæsterne at forvente en kristen humanisme, der enten harmonerer med den enkeltes etik eller den personlige udlægning af kristendommen.



### *Ekskurs: Dåbsgæsterne – 'jeg tror på min egen måde'*

I samtalerne med dåbsgæsterne bliver en ganske tankevækkende problemstilling flere gange nævnt: Den ikke bogstavtro præst.

Flere understreger som noget positivt ved dagens prædiken, at præsten "ikke nødvendigvis tager bibelen så bogstaveligt, som måske nogen andre præster gør". En udbryder begejstret, at hun da aldrig før har hørt i en kirke, at man kan tolke teksterne på "hver sin måde". Den bogstavelige kristendomsforståelse forbindes eksplicit med det traditionsbundne: "Det kunne jeg godt lide, at han ikke var så traditionsbunden på den måde", mens den fortolkende prædiken opleves som et friskt og fornyende tiltag: "Det var da helt up-to-date, at vi kan fortolke teksterne på hver vores måde".

Enkelte blandt de yngre understreger, at de tror på kristendommen "på deres egen måde", og det synes de også præsten skal gøre, man skal ikke nødvendigvis tro på alt, hvad der står i bibelen, men være fri til at fortolke. Lidt mere nuanceret udtrykker den modne dåbsgæst sagen – han afviser ikke, at der findes en "intelligens", men mener, at kristendommen generelt holder fast i en lidt utidssvarende og konservativ model for gudsbilledet, der ikke giver så meget mening for flertallet.

I flere af samtalerne kommer den nyligt verserende 'Ramsdalsag' på foranledning af gudstjenestedeltagerne op, men modsat den mediemæssige dækning af sagens teologiske implikationer, synes særligt de yngre dåbsgæster at genkende sig selv i præsten, 'der tror på sin egen måde'. De yngre synes med andre ord at projicere en egen – individualiseret – kristendomsforståelse over på den ikke-bogstavtro præst.

Samtalerne peger igen mod, at flere af dåbsgæsterne er fremmedgjorte overfor den kirkelige forkyndelse og dens forpligtelse på tekst og dogmatik, de kender kirken gennem medier og enkelte lejlighedsvis gudstjenester. Den teologiske udlægning af dagens tekst(er) som et fælles anliggende mellem præst og menighed opleves som nævnt i flere tilfælde "for kristen" og uvedkommende, mens dåbsgæsten omvendt genfinder sig selv og sin individuelle tilgang til det 'traditionelle', når præsten fra prædikestolen eksplicit adresserer fortolkningsspørgsmålet.

At gå nærmere ind i dette falder udenfor rammerne af denne undersøgelse – det er dog relevant at spørge, hvordan man udover ved de lejlighedsvis kirkelige handlinger kommunikerer kristendom og kirkelig forkyndelse til denne gruppe.

### **De lejlighedsvis kirkegængere**

Modsat dåbsgæsterne forbinder de lejlighedsvis kirkegængere deltagelse i højmessen med et fællesskab, der er vedkommende også på et trosmæssigt plan. De fleste har et aktivt kirkeliv og opsøger kirken enten hver eller hver anden måned; nogle har bevidst valgt den enkelte kirke, andre er 'gæster' p.g.a. kendskab til præst/organist, mens nogle er inviteret til dåb

De lejlighedsvis kirkegængere har modsat dåbsgæsterne en fortrolighed med den faste liturgi, der gør, at man også som 'gæst' kan deltage på lige fod med den faste menighed uden at føle sig fremmedgjort. På en helt anden måde end dåbsgæsterne har de en kirkelig/liturgisk referenceramme, der gør, at de oplever den enkelte højmesse på baggrund af dels egen sædvane dels de liturgiske valg i den enkelte kirke: De lægger mærke til de mest synlige forandringer af den traditionelle form, fx udeladelse af ind- og udgangsbøn, brug af brød i nadver, nye salmer, brug af velkomst og regibemærkninger samt kor på gulv. De lejlighedsvis synes dog ikke i nævneværdig grad at registrere ændringer i gudstjenestens andre 'sproglige' led, fx kollekter og bønner, ligesom man ikke hæfter sig ved valg af nadverritual/-salme. Det forekommer snarere at være det liturgiske helhedsudtryk i den enkelte kirke, der bærer oplevelsen af gudstjenesten.

I den forbindelse synes de ældre overvejende at orientere sig i forhold til gudstjenesten som helhed, prædikenen har betydning på linje med tekster, salmer, bønner, nadver m.m. Hvis dagens prædiken ikke lige rammer, finder den ældre mening og betydning i andre af de liturgiske led, fx en salme eller nadveren,



afhængigt af eget humør og sindsstemning. De ældre synes også at tillægge de bibelske tekster en anden gyldighed og aktualitet end de yngre. Teksten har en relevans eller autoritet i sig selv og kan bruges til at forklare og fortolke begivenheder i samtiden, der allerede er 'foregrebet' i teksterne.

De yngre holder som de ældre af den traditionelle højmesse, men er også mere kritiske. De orienterer sig fx i forhold til prædiken som gudstjenestens omdrejningspunkt, hvor man som dåbsgæsten kan være enig eller uenig med præsten, men forventer også på en anden måde end den ældre, at prædiken forholder sig til dagens tekst. Det skyldes bl.a., at de bibelske tekster, som for dåbsgæsten, opleves som svære at overføre på en moderne virkelighed. Den samme kritiske sans, autoritetskritik, udviser den yngre kirkegænger i forhold til traditionen, der ikke bare må blive tradition for traditionens skyld, men skal kvalificeres i forhold til eget trosliv. Det betyder ikke, at den yngre oplever gudstjenesten på et rent sprogligt eller intellektuelt niveau. Også den yngre finder en tryghed og ro i den genkendelige og ritualiserede praksis, der skaber et meditativt afbræk fra hverdag, tidsånd m.m. Den ældre synes i højere grad at forbinde selve det at deltage i højmassen med en indre ro, der ikke nødvendigvis relateres til eget hverdagsliv eller tidsånden som sådan.

De lejlighedsvis kirkegængere forholder sig også forskelligt i forhold til spørgsmålet tradition/fornyelse. Hvor de ældre nærmest per automatik sværger til højmessens faste og traditionelle form, status quo, men er bevidst om nødvendigheden af en kirkelig fornyelse af hensyn til de yngre generationer, er de yngre mere nuancerede og ser fornyelse som en naturlig del af tilgangen til det traditionelle stof, ikke bare af hensyn til de kirkefremmede, men også i forhold til deres egen oplevelse af højmassen.

#### *Ekskurs: Den yngre lejlighedsvis kirkegænger – en spirituel mellemgruppe?*

Flere af de yngre lejlighedsvis kirkegængere, som jeg taler med i forbindelse med undersøgelsen, benytter sig også af kirkens alternative gudstjenestetilbud: Stillegudstjenester, morgenandagter og meditative gudstjenester.

Fx fortæller en kvindelig kirkegænger, at hun, når det kan passes sammen med hendes arbejdsliv, bruger morgenandagterne i de forskellige bykirker. Hun forbinder højmassen med fællesskab, men fremhæver i morgenandagten den individuelle ro, der opstår, når orgelet spiller og man "synker ned i sig selv". I moderne ledelse, uddyber hun, ville det individuelle aspekt kaldes "mindfulness".

På samme måde fortæller to lejlighedsvis kirkegængere, at de ved siden af højmassen af og til kommer til de meditative gudstjenester i Lindevang Kirke. En uddyber, at det lige præcis er her, hvor "rummet og stilheden og roen og mødet med mig selv og min Gud er tydeligst. Og på en bagkant af en eller anden tekst og så sidde og summe lidt på den og så være lidt til stede." [Mette, 39, Lindevang]

Modsat dåbsgæsterne er de yngre lejlighedsvis ikke fremmedgjorte overfor hverken form eller indhold i søndagens højmesse, der både intellektuelt og kropsligt erfares som ro, fordybelse, nærvær og ikke mindst fællesskab – men de udtrykker også en søgen efter andre kirkelige tilbud, der på et individuelt plan opleves vedkommende for dem.

En kvindelig kirkegænger forklarer, at hun kan føle sig lidt ekskluderet, når det gælder formidlingen af troen i søndagshøjmassen, det bliver let et enten/eller, "enten køber man hele pakken, liturgien eller formen eller udlægningen, eller også står man lidt udenfor, i en mellemposition". Hun vælger at glæde sig over alt det frugtbare, kirken kan tilbyde hende, men understreger også, at hun insisterer på, med *sin* skepsis og *sin* kritik, at kunne være en del af fællesskabet:

Fremfor at sige, jeg er ikke en del af det her, så sige jamen jeg er en del af det her, men jeg er det på en særlig måde, ikke (*hun ler*) – og det kan godt være, at der er nogen folk, der så vil sige, at jeg ikke er en rigtig kristen, men altså (*hun ler*) det er så okay. [Ellen, 42, Lindevang]

Vidner disse modne lejlighedsvisе kirkegængere om en kristen 'mellemgruppe', der på en anden måde end de yngre dåbsgæster og de ældre lejlighedsvisе står mellem tradition og fornyelse, mellem højmessefællesskab og individuelt trosliv? En kritisk reflekteret gruppe, der tumler med eksistentielle og 'spirituelle' spørgsmål, men som selv er så rundede af tidsånden – og en tendens til individualisering? – at de ikke kun finder deres svar i højmessen? Det er en gruppe, som vi mangler information om i form af undersøgelser m.m., men som man muligvis bør være opmærksom på som fremtidige kirkegængere.

## De faste kirkegængere

Den faste kirkegænger søger ikke som den yngre lejlighedsvisе individuelle gudstjenestetilbud ved siden af højmessen, tværtimod er det kirkelige fællesskab i fx menighedsplejen en stor del af det sociale liv. Hvor den ældre lejlighedsvisе fortrinsvist kommer til søndagens højmesse, deltager den faste kirkegænger generelt i de forskellige aktiviteter, som den lokale kirke udbyder sideløbende med højmessen.

Som de lejlighedsvisе kirkegængere er de faste ikke overraskende glade for søndagens højmesse og fortrolige med dens liturgi. For den faste kirkegænger er det dog den egne sognekirkes liturgi, der i positive vendinger fremhæves i en grad, hvor form og indhold næsten falder sammen. De er vant til den liturgiske praksis i kirken og oplever den oftest i overensstemmelse med det udtryk, man tilstræber i den enkelte kirke.

Fortroligheden med den fælles form i kirken gør, på linje med kendskabet til de lokale præster, at prædikenen tillægges en særlig betydning af de faste kirkegængere; det skyldes dog også den samme tillid til de bibelske teksters aktualitet og gyldighed som hos de ældre lejlighedsvisе. Man ser frem til præstens prædiken og forventer en både nutidig og vedkommende udlægning af dagens tekst(er). Den faste kirkegænger 'glider' ikke som den ældre lejlighedsvisе over i andre liturgiske led, hvis prædiken ikke rammer den enkelte, men lader den hænge i baghovedet, også for at overveje og forstå præstens mening med prædikenen.

Salmer og musik er også for den faste kirkegænger væsentlige og vitale aspekter ved gudstjenesten, salmer og musik binder gudstjenesten sammen og kommenterer og nuancerer bl.a. tekst og prædiken. Salmerne betragtes som en del af forkyndelsen, hvor særligt de mange nye salmer virker mere vedkommende og nutidige end de ældre, der kan være svært tilgængelige sprogligt. I forhold til salmer og musik spiller særligt evnen til selv at kunne deltage og bidrage til gudstjenesten en stor rolle; flere understreger, at uvante og ikke genkendelige salmer eller salmemelodier virker passiviserende og fremmedgørende.

Som den yngre lejlighedsvisе kirkegænger forholder den faste sig nuanceret og reflekteret til højmessen og de liturgiske og musikalske led. De faste kirkegængere ser en vis fornyelse af særligt det sprogligt-musikalske, fx nye salmer og prædiken, for nogen også kollekter og bønner, som en naturlig del af arbejdet med højmessen, når og såfremt fornyelse bidrager til egen deltagelse i gudstjenesten, der opleves som en fælles handling mellem præst og menighed – om end også hensynet til den yngre generation spiller ind.

Man fremhæver desuden de faste, fælles led, Fadervor og Trosbekendelsen, men også nadver og velsignelse, der på forskellig måde er medbestemmende for oplevelsen af højmessen som et fællesskab. For nogen er nadveren en naturlighed, et ritual, der er væsentligt for både personligt trosliv og det gudstjenestelige fællesskab, for andre en 'utilpas' praksis, der ikke forbindes med fællesskab for de mange, men de få 'udvalgte', og som upåagtet den sakramentale status vækker en bevidst eller ubevidst modstand.

Omvendt opleves velsignelsen af de samme som et møde mellem vertikalt og horisontalt, der skaber en indre fred, også uden den eksplicitte tilsigelse af syndernes forladelse.

I forhold til nadveren synes valg af nadverritual/-bøn ikke at tillægges den store betydning af de deltagende. Den ritualiserede form bærer i overensstemmelse med den enkelte kirkes liturgi handlingen. Ritualet er som flere af de andre liturgiske led 'noget, man gør' og 'noget, der er der i forvejen'. Men for flere må den ritualiserede handling ikke blive til tradition for traditionens skyld, egen deltagelse vurderes tilsyneladende på baggrund af bevidst tilslutning til ritualets indhold og fravælges af flere.

Modsat nadveren holder alle af dåben og dåbshandlingen, der markerer en fortsættelse af det kirkelige fællesskab på tværs af tid og alder. Man er (generelt) ikke generede af dåbsfølgerne, men opfatter særligt børnene som et hyggeligt indslag i gudstjenesten.

## KONKLUSION: TRADITIONELLE OG NYE PRAKSISER

### TENDENSER OG MØNSTRE I FORHOLD TIL ALDER OG FORTROLIGHEDSGRAD MED KIRKEN

#### Kirken som tradition og fællesskab: Fælles/individuel – fortrolig/fremmed

Sammenfattende må det konkluderes, at de meget forskellige forståelser af og forventninger til bl.a. det traditionelle og det fælles, der blandt dåbsgæster, lejlighedsvis og faste kirkegængere har at gøre med alder og fortrolighedsgrad med kirken, spiller ind og bliver medbestemmende for den individuelle oplevelse af højmessens og spørgsmålet om fornyelse.

Den unge kirkefremmede dåbsgæst forbinder kirken med tradition i betydningen repræsentant for et kollektivt værdisæt og ramme om lejlighedsvis kirkelige handlinger. Men kirken forbindes ikke med individuelt trosliv og -praksis, man tilslutter sig ikke kristendom i konfessionel forstand: Dåben er en fælles begivenhed i familie- og vennekreds, der tendentielt overskygges af højmessens traditionelle form. Fornyelse opleves af den kirkefremmede i forhold til, hvad der har interesse for den enkelte; ofte peger dåbsgæsten på kirkelige tilbud udenfor højmessens, der i forhold til hans/hendes liv er vedkommende. Dåbsgæsterne er generelt så fremmede overfor kirken og dens liturgi, at de ikke oplever variationer og fornyelser i højmessens form. De yngre, der ikke på forhånd afviser religion som uvedkommende og irrelevant, repræsenterer en ny kristendom med individualiseret trosindhold, der ikke er forpligtet på fælles bekendelser og dogmatik eller fortrolig med den kirkelige praksis.

Omvendt oplever den kirkevante og aktive kirkegænger dåb i højmessens som en fortsættelse af det kirkelige fællesskab på tværs af alder. Højmessens er et fællesskab, der på det individuelle plan forbindes med personlig tro; kristendom og kristne værdier er en naturlig del af livs- og tilværelsestyding. Kirken forbindes ikke som sådan med tradition eller traditionsmarkør; når den kirkevante taler tradition, taler man om den traditionelle højmesse og dens liturgiske struktur. Man er fortrolig med de fælles led, ligesom deltagelse på forskellig måde forbindes med ro, fordybelse m.m. Flere anser fornyelse for en mere eller mindre selvfølgelig del af at skabe et nutidigt og vedkommende udtryk i højmessens. For enkelte, særligt blandt de ældste, er kirken snarere end tradition og norm forbundet med en kulturbærende funktion, hvor fornyelse også opfattes som ønsket om fælles dialog og kommunikation de forskellige trossamfund imellem.

### Traditionel praksis og aftraditionisering: Sprog og krop

Undersøgelsen tyder på, at alder og religiøs *praksis* hænger sammen og er væsentlig i forhold til de forskellige oplevelser af gudstjenesten blandt kirkegængerne. Både dåbsgæster, lejlighedsvis og faste kirkegængere oplever gudstjenesten på et sprogligt eller intellektuelt niveau, det viser sig bl.a. i den bevidste tilslutning til eller afvisning af fx prædiken og bibeltekster. Men man erfarer også gudstjenestens 'ritualiserede' struktur og faste led (fx salmer, nadver, for nogle kollekter og bønner) på et mere – og mere eller mindre bevidst – kropsligt niveau. For den kirkevante er de sædvanlige og fortrolige, kropsligt indlejrede, praksisser medbestemmende for oplevelsen af den gudstjenestelige helhed. Den ritualiserede form har en gentagelse og genkendelighed, der gør, at selve det at deltage i gudstjenesten også, på linje med de mere sproglige led, opleves meningsbærende. Man behøver ikke nødvendigvis bevidst tilslutte sig eller forklare den ritualiserede handling. For den kirkefremmede dåbsgæst, den kirkeligt og liturgisk set 'untaught body', opleves de traditionelle praksisser utilpasse og uvante og medvirker til følelsen af fremmedgjorthed. Omvendt virker de enkelte elementer, der for dåbsgæsten er i overensstemmelse med en fortrolig og tilvant oplevelses- og underholdningsøkonomi eller med holdningsprægede debatfora, som man bevidst kan tilslutte sig eller være uenig i, genkendelige og sædvanlige.

I forhold til de forskellige gudstjenestedeltageres fortrolighed med søndagens højmessepraksis er den yngre lejlighedsvis kirkegænger interessant. Den yngre lejlighedsvis kirkegænger står i forhold til tradition/fornyelse mellem den unge liturgisk uvante og fremmedgjorte dåbsgæst og den ældre tilvante og med liturgien fortrolige kirkegænger. Den yngre lejlighedsvis kirkegænger er ikke fremmedgjort overfor hverken indhold eller form i søndagens højmesse, der opleves som et fællesskab. Men højmassen er også et befriende afbræk fra en tidsånd – stress, informationsmættethed, materialisme og individualisme – som den yngre/modne ligesom dåbsgæsten står midt i. Som dåbsgæsten illustrerer den yngre lejlighedsvis et om end mindre radikalt ønske om andre kirkelige tilbud og liturgiske praksisser – tilbud af mere meditativ eller 'mindfull' karakter – der på et individuelt plan opleves vedkommende.

Materialet antyder i forhold til de yngre/modne kirkegængere, at nye praksisser og nye sædvaner i det senmoderne samfund vinder indpas og sætter sig igennem – indlejres? – både kropsligt og intellektuelt på måder, der udfordrer den 'traditionelle' forståelse af højmassen som orienteringspunkt i kirkegængerens liv. Repræsenterer de yngre dåbsgæster og den modne lejlighedsvis kirkegænger en i forhold til højmassen ny og med den traditionelle højmesseliturgi mere eller mindre fortrolig gruppe kirkegængere, der søger genreflekterede alternativer til det for den ældre kirkegænger genkendelige og selvfølgelige; alternativer, som også for de yngre/modne evner at forbinde sig med individuelt trosliv?

### TENDENSER OG MØNSTRE PÅ TVÆRS AF ALDER OG FORTROLIGHEDSGRAD MED KIRKEN

#### Det kritisk reflekterede valg af 'traditionelt' fællesskab: Individualisering.

Materialet viser i den forbindelse også en anden – eller tilsvarende – tendens, der dog synes at sætte sig igennem på tværs af alder og fortrolighedsgrad med kirken, men på samme måde har at gøre med nye praksisser og ændrede vilkår i det senmoderne. På tværs af grupperne synes man på flere måder selv at vælge, hvornår og hvordan man deltager i det traditionelle fællesskab afhængigt af, hvad der har interesse og værdi på et individuelt niveau: Dåbsgæsten 'melder sig ud' af fællesskabet som andet end tradition og ramme, fordi kirken ingen relevante tilbud har til ham/hende. Den yngre lejlighedsvis kirkegænger afstemmer sin kirkegang i forhold til familie og arbejdsliv og kommer, når det kan passes ind; som flere af de ældre vælger den yngre bevidst sin kirke ud fra dens profil. Man benytter ikke bare den lokale

sognekirke, men kommer for den gudstjeneste, der har interesse ud fra egen holdning og overbevisning, eller man kommer p.g.a. kendskabet til præst/organist

Det individuelle valg af, hvornår og hvorfor man deltager i det traditionelle fællesskab synes med andre ord at sætte sig igennem på tværs af alder og antyde samme tendens til individualisering og aftraditionalisering – eller det kritisk reflekterede valg af kirke og fællesskab – der uafhængigt af fortrolighedsgrad med kirken og synkront med mere eller mindre bevidste kropslige praksisser viser sig blandt dåbsgæster, lejlighedsvis – og faste? – kirkegængere.

I den forbindelse er de faste kirkegængeres forskellige oplevelse af nadveren tankevækkende. Flere fravælger bevidst en ritualiseret, fælles praksis, som man ikke tror på eller dybest set er uenig i og som derfor ikke er vedkommende for eget trosliv. Hos flere af de faste kirkegængere øjnes som for de yngre kirkegængere en 'autoritetskritik', der viser sig i, at man ikke accepterer det traditionelle, bare fordi det er tradition. Hidrører den kritisk reflekterede tilgang til ritual og tradition fra en senmoderne individualiserende tilgang til det traditionelle og fælles, eller vidner den om en dybereliggende modvilje mod en indlejret praksis, der opleves som et ekskluderende fællesskab forbeholdt de særligt hellige?

Det er ikke muligt at udlede noget entydigt svar fra materialet; det vidner snarere i sin dobbelttydighed eller ubestemthed både om betydningen af det for den enkelte fortrolige og genkendelige, men også om nye senmoderne forandringer og variationer i og af den traditionelle forventning til kirke og højmesse, der på forskellig måde influerer på og medbestemmer den individuelle deltagelse i gudstjenesten både intellektuelt og kropsligt.

Det er muligt, at det individuelt vedkommende for flere af de yngre/modne informanter ikke skal findes i den traditionelle søndagshøjmesse, men i de alternative hverdagsgudstjenester og lørdagsdåb, som flere kirker allerede tilbyder og som evner at tiltrække – og fastholde? – en anden medlemsgruppe end den, vi ser om søndagen.

Det bør i den forbindelse understreges, at de informanter, jeg har talt med i forbindelse med undersøgelsen, alle er fra byområder, flere har enten mellemlange eller videregående uddannelser. En sammenstilling og komparation med en lignende gruppe informanter fra mindre samfund på landet ville være et interessant supplement i forhold til at vurdere om graden af aftraditionalisering og individualisering også er bestemt af socio-demografiske forhold og spiller ind i forhold til kirkegængernes forventning til og oplevelse af højmassen.